

TRANSILVANIA

ORGANUL ASOCIAȚIUNII TRANSILVANE

PENTRU LITERATURA ROMÂNĂ ȘI CULTURA POPORULUI ROMÂN.

Nr. V—VI.

Sibiu, Iunie — Iulie 1897.

Anul XXVIII.

CASA NAȚIONALĂ.

Idea ventilată în primul articol al „Transilvaniei“ pro 1897, de a ridica în Sibiu, pe intravilanul cumpărat de când de Asociațiune, o casă națională, care să cuprindă un muzeu istoric și etnografic, biblioteca Asociațiunii și un adăpost pentru întreprinderile și instituțiunile noastre culturale, artistice și sociale, a aflat pretutindenea primirea cea mai călduroasă. Aproape toate foile rom. din țeară au reprodus acest articol și au aprobat espunerile dintr'însul, iar comisiunea esmisă la 4 Februarie a. c. de comitetul central al Asociațiunii pentru înaintarea unei propuneri cu privire la menițiunea, ce este a se da intravilanului de sub întrebare, l-a acceptat de basă pentru debaterile sale.

Intrunindu-se în mai multe rânduri comisiunea a debătut toate detaiurile chestiunii și a stabilit un proiect amănunțit, pe care l-a înaintat comitetului central în ședința acestuia din 1/13 Maiu a. c.

Comitetul, după ascultarea raportului comisiunii, a acceptat punctul ei de vedere și a decis a face deja proximei adunări generale propunerea de a ridica o casă națională în Sibiu.

Astfel s'a făcut un pas mare și însemnat pentru înființarea unei instituțiuni naționale, care formează de timp îndelungat una dintre cele mai urgente necesități culturale ale Românilor din patrie, și a cărei realizare este o datorie de onoare a generațiunii noastre actuale.

Luată odată inițiativa dela locul cel mai competent, de-
pinde numai dela zelul publicului nostru și dela priceperea,
ce o are pentru trebuințele reale ale înaintării sale culturale,
ca cuvântul trup să se facă și să putem inaugura în timp
apropiat o nouă și mare instituțiune națională, care ne va
asigura atât în fața lumii culte cât și în memoria urmașilor
noștri un loc onorific și respectat.

Este datoria noastră de a ține publicul cetitor român în
curent cu toate fazele acestei chestiuni, din care cauză lăsăm
să urmeze de astădată întreg

RAPORTUL

comisiunii emise în cauza înființării unei case naționale în Sibiu.

A. Considerațiuni generale. Pietatea popoarelor civilizate pentru trecutul
lor și pentru operele lucrării lor naționale a adus cu sine, că toate nați-
unile între cele dintâu aședăminte culturale au ridicat adăposturi,
modeste ori falnice, după-cum permiteau puterile lor — pentru scutirea de
perire a clenodiilor lor naționale și pentru înlesnirea înaintării lor culturale.

Cu înaintarea civilizațiunii aceste aședăminte s'au bucurat pre-
tutindenea de o îngrijire deosebită atât din partea statului cât și a socie-
tății, astfel încât astăzi de abia mai există stat modern și națiune
cultă, care să nu aibă muzee, biblioteci, atenee, teatre și alte asemenea
aședăminte naționale.

Numai noi Români de sub Coroana sft. Stefan facem în această
privință o regretabilă și tristă excepțiune, care deși își are explicațiunea
în greaua situațiune din trecut a poporului nostru și în împrejurarea, că
nisuițele sale culturale nu se bucură ca ale altor popoare de sprijinul
puternic al statului, totuși în vederea progreselor mari, ce le-am făcut
în deceniile din urmă pe toate terenele, astăzi nu se mai poate scusa.

Generațiunea noastră actuală, care dispune de atâtea forțe intelectuale
și materiale, nu poate privi indiferentă la lucrarea uriașă, ce o desvoaltă
pe acest teren popoarele conlocuitoare (în parte de asemenea fără ori-ce
sprijin din partea statului), ci atât față cu memoria acelor mari bărbați,
cari au pus bazele culturii noastre naționale, cât și față cu reputațiunea
poporului lor de element de cultură, trebuie să-și țină de datorie de
onoare de a păstra generațiunilor viitoare comorile trecutului și rodul
muncii noastre culturale.

Cu cât aprofundăm mai mult această idee, cu atât mai mult ni-se
va impune necesitatea unei acțiuni energice pentru realizarea ei.

I. Museul istoric. Suntem popor autohton în această patrie; avem
un trecut bimilenar pe pământul, unde locuim, și o istorie națională,
care deși caracterisată prin secolii de sclăvie, — este totuși bogată în

momente falnice, ce trebuie să întărească în noi credința într'un frumos viitor și în o măreață menire națională a poporului român. În special istoria secolului din urmă, în care cade redeşeptarea noastră națională și începuturile culturii noastre, va rămâne pentru timpuri îndelungate una dintre epocile cele mai strălucite în viața poporului nostru.

Mai ales noi, generațiunea de astăzi, avem să dăm istoriei naționale și tuturor monumentelor sale o îngrijire deosebită, pentru-că chiar în timpurile noastre s'au ivit și se propagă curente puternice, cari, deși străine de științe, totuși cu un mare aparat științific au început a ne contesta întreg trecutul, precum și importanța noastră etnică actuală. În fața acestor curente neajunsul mare și mult simțit, că izvoarele istoriei noastre a trebuit să le luăm până acum tot numai din mâni străine, ar deveni adevărat pericol, încât nu ne poate fi permis a lăsa și pe viitor la discrețiunea și în sarcina străinilor de a păstra posterității monumentele istoriei noastre naționale.

Necesitatea acestei acțiuni este pe cât de mare, pe atât de urgentă, căci o mulțime de lucrări importante, cari s'ar pute face astăzi, până-când mai sunt în viață martorii oculari ai evenimentelor mari ale secolului nostru, preste 2—3 decenii nu se vor mai pute realiza. Actele și documentele, precum și literatura referitoare la luptele noastre politice, bisericesci și culturale, începuturile aședămintelor noastre naționale, sunt tot atâtea monumente prețioase pentru istoria neamului românesc și trebuie adunate și păstrate până nu se pierd și nu se vor da uitării.

II. Muzeul etnografic. Situațiunea ce am expus-o cu privire la trecut este tot aceeași în ce privește viața noastră națională de astăzi și diferitele ei manifestațiuni.

Este un lucru recunoscut de lumea cultă, că din punct de vedere etnografic poporul nostru este unul dintre cele mai interesante elemente și scim, că și institutele etnografice și etnologice străine dau o deosebită atențiune colecțiunilor românesci. Și în această privință însă tot numai factori străini au lucrat și ne-au prezentat lumii după-cum le-a venit lor la socoteală. Noi înșine, deși interesați în prima linie, atât cu privire la reputațiunea noastră națională cât și la interesele economice, nici o încercare n'am făcut pe acest teren; și dacă un străin, captivat de produsele artistice ale muncii poporului nostru, ar veni la noi, la cea mai veche și mai de frunte societate culturală română, și ne-ar cere să-l punem în curent cu industria noastră de casă, ar trebui să-l trimetem la aședămintele străine, ca să afle acolo cum trăiesce și muncesce poporul nostru.

Asemenea stări numai măgulitoare nu sunt pentru noi și trebuie să întărească pozițiunea acelora, cari caută a ne presenta ca pe un element etnic lipsit de ori-ce valoare culturală și economică.

Deci și pe acest teren este timpul suprem de a intra în acțiune. Amintim numai împrejurarea, că există ținuturi întregi, unde poporul

nostru s'a lăpădat de pitorescul seu port străvechiu și unde în urma influenței nivelisătoare a stărilor economice moderne, casa țeranului român a început a-și pierde însușirile și particularitățile sale naționale și de abia se mai doesebesce de casele străine.

III. Casa reuniunilor și biblioteca. Afară de motivele arătate, cari militează pentru înființarea cât mai grabnică a unui Museu istoric și etnografic, ridicarea casei naționale se presentă ca o adevărată necesitate și din alt punct de vedere.

Scim anume, că nici una dintre numeroasele noastre societăți culturale și artistice, între cari cele mai importante își au sediul în Sibiiu, nu au nici un adăpost și că nu putem arangia o convenire socială sau culturală, o prelegere, concert ori altă reprezentațiune artistică, fără ca să fim avisați la bunăvoința străinilor și de multe-ori expuși chiar și exploatării și șicanelor lor.

Nici chiar „Asociațiunea Transilvană“ n'are un loc corespunzător trebuințelor sale și până-când biblioteca noastră, — unica bibliotecă rom. publică din țeară — este adăpostită în condițiunile de astăzi, să nu ne mirăm, că nu se îmbogățesce și nu se folosesece.

Deja necesitatea de a da acestei biblioteci condițiunile inomis necesare pentru o dezvoltare corespunzătoare importanței, ce o are pentru ori-care națiune cultă o mare bibliotecă națională publică, recere și justifică din partea noastră o acțiune cât mai intensivă.

De asemenea nu putem sta indiferenți în fața faptului, că Musa română nici în Sibiiu, nici în alte orașe cu poporațiune română n'are nici un singur scut și este necesităată a se refugia în crișme și șuri. Trebuie să avem în fine și noi Români, cel puțin într'un singur centru — și Sibiiul a devenit fără îndoială un focalar al vieții românesce, — patru păreți simpli, între cari să ne putem întruni neconturbați pentru a ne lumina, a asculta literatura, a admira arta română și a serba sărbătorile noastre.

Pentru a documenta necesitatea înființării casei naționale, comisiunea crede, că nu este de lipsă a intra în detaiuri, ci în convingerea: că această necesitate, care a mai fost accentuată în sîmul comitetului, este pe deplin simțită de întreaga românime cultă, se restrînge la cele expuse și vine acum să arete formele concrete, în cari crede că ar trebui și se va pute realiza idea ventilată.

B. Întocmirea casei naționale. Pentru-ca să poată satisface trebuințelor arătate, casa națională va trebui să fie un edificiu spațios, care să poată cuprinde:

1. O sală mare cu scenă, întocmită — cam în forma salei Ateneului român din Bucuresci — astfel, ca să poată servi pentru prelegeri, concerte, reprezentațiuni teatrale și totodată și pentru conveniri sociale. Această sală ar trebui să aibă înălțimea a 2 etagiuri și să fie pusă în legătură cu câteva încăperi mai mici aședate eventual în suteran, în cari să se poată introduce — în cas de necesitate — o bucătărie pentru conveniri sociale.

2. Localități corespunzătoare pentru societățile române, cum ar fi: casina română, reuniunea de cântări, reuniunea de agricultură, etc., cari ar trebui puse în legătură cu sala mare, ca la cas de necesitate să servească drept camere laterale cu ocaziunea convenirilor sociale.

3. Localitățile proprii ale Asociațiunii Transilvane, anume:

a) o sală mai mare pentru bibliotecă și în legătură cu aceasta un mic birou al bibliotecarului, precum și o cameră laterală pentru cei-ce vor avé să facă lucrări mai mari în bibliotecă, apoi pentru arangierea materialului de cărți, documente, etc.;

b) biroul Asociațiunii și o a doua cameră pentru redacția „Transilvaniei“;

c) o sală de ședințe, pe care să o poată folosi și alte societăți.

4. Circa 4 camere împreunate prin un coridor spațios pentru museul istoric, care să cuprindă și colecțiunile de documente. Partea archeologică a museului istoric și anume obiectele mai mari, de peatră, metal, etc., s'ar puté așeza în suteren.

5. Circa 4 camere, împreunate asemenea prin un coridor larg, pentru museul etnografic.

6. Locuința servitorilor, etc. eventual în suteren.

Casa națională va avé să cuprindă deci cel puțin 20 încăperi, între cari o sală mare și coridoare largi, și astfel va fi lipsă de un edificiu mare, cu suteren, parter și încă două etagiuri, care aproximativ va recere spese de clădire în suma de circa fl. 100.000.

C. Finanțarea proiectului. Comisiunea s'a ocupat și cu chestiunea finanțării zidirei proiectate și sciind, că Asociațiunea nu dispune de fonduri menite pentru un asemenea scop, a trebuit să conteze aproape exclusiv la acel isvor, din care au ridicat și alte popoare asemenea aședămite: adecă la munificența națiunii.

Este adevărat că publicul român și până astăzi e prea mult molestat cu colecte și are o antipatie foarte pronunțată în contra listelor de subscripțiune. Cu toate aceste scim, că contribuie mai departe pentru câte-toate scopuri, de multe-ori cu totul particulare și în cea mai mare parte de o însemnătate națională foarte dubioasă. Comisiunea crede deci, că în fața uni Apel pentru un scop eminentemente național-cultural, cum este cel urmărit de noi, națiunea rom. nu va puté rămâne indiferentă, ci va contribui bucuroasă obolul seu pentru achitarea unei datorii de onoare a generațiunii inteligente de astăzi.

Comisiunea crede deci, că apelul Asociațiunii pentru ridicarea casei naționale nu va rămâne fără de efectul dorit și contează mai ales la băncile rom., cari realizează an de an un profit de 1 mil. de coroane și cari, prin o contribuie regulată în decurs de câțiva ani, ar puté amortisa singure spesele zidirii, fără cea mai mică alterare a dividendelor și rezervelor lor.

Ca un al doilea isvor comisiunea a luat în combinație arangiarea unei mari loterii de bani, care după întărirea statutelor noue și la casă dacă „Albina“ ori altă bancă mai mare rom. s'ar angaja la realizarea ei, se va pute arangia fără multă greutate și ar pute aduce un profit de circa fl. 100.000, din care sumă apoi s'ar pute acoperi și întocmirea internă a așezământului proiectat.

În fine comisiunea a mai ținut cont și de aceea, că în scurt timp se vor pute realiza lăsemintele Oltean și Filip, cari vor pute fi investite în realități, fără ca Asociațiunea să fie împedecată în această privință prin litere fundamentale ori prin statutele sale.

D. Lucrările prealabile. Comisiunea, după-ce a arătat în cele premergătoare deoparte necesitatea ridicării unei case naționale, iar de altă parte modalitățile întocmirii și finanțării acestui așezământ, trece acum la specificarea lucrărilor prealabile, ce le crede de lipsă pentru realizarea proiectului, și înaintează în această privință următoarea propunere concretă:

„Comitetul central va înainta la proxima adunare generală propunerea, ca pe partea de câtră parc a intravilanului din Sibiu, strada Morii Nr. 6, să se ridice o casă națională, care să cuprindă:.

1. Un muzeu istoric al Românilor din patrie, împreună cu colecțiuni arheologice și numismatice și cu o arhivă pentru păstrarea documentelor de interes pentru istoria română.

2. Un muzeu etnografic, întocmit cu deosebită considerare la păstrarea motivelor naționale în port și industria rom. de casă și la dezvoltarea acestui ram al muncii naționale.

3. Biblioteca Asociațiunii, provădită cu toate condițiunile de dezvoltare, ce se recer pentru o mare bibliotecă publică națională.

4. Birourile Asociațiunii.

5. O sală mare, care să poată servi pentru prelegeri publice, concerte, reprezentațiuni dramatice și conveniri sociale.

6. Localități corespunzătoare pentru trebuințele societăților române din Sibiu.

Sumele necesare pentru acoperirea speșelor acestei clădiri se vor acoperi:

a) din fondurile Asociațiunii, cari în sensul literelor fundamentale și al statutelor se pot investi în realități;

b) din venitul unei loterii de bani;

c) din colecte și din contribuiriile fundatorilor, precum și din alte donațiuni speciale.

Pentru elaborarea unui plan de clădire Asociațiunea va face apel public la arhitecții români și va publica pentru orientare un plan de situațiune și o schiță exactă a intravilanului.

Sibiu, 12 Maiu 1897.

Dr. C. Diaconovich.

Din ședința comisiunii ținută la 1/13 Maiu 1897.

I. St. Șulutiu.

Dr. A. Brote.

L. Simonescu.

P. Cosma.

DIN ISTORIA BĂILOR.

De Dr. G. Vuia.

Folosirea băilor ca mijloc de curățenie e indicată de însuși instinctul natural, prin urmare are vechimea omului. Băile le găsim folosite din punctul de vedere *estetic, religios, igienic și curativ*. Însemnătatea neasemănată a apei a recunoscut-o cu 600 de ani înainte de Christos filosoful *Thales* dicând despre acest element, că e cel mai vechiu în natură și a rămas cel mai de frunte. Tot așa *Plinius* naturalistul susține, că apa este elementul, care dominează preste toate celelalte. Cultul religios totdeauna întrebuița apa la păgâni ca și la creștini. În Roma în timp de secetă se purta prin oraș simbolul apei implorând dela Ței ploaie. Acest obicei s'a păstrat la Români de astăzi în forma așa numitei „paparude“. La ovrei s'a păstrat până în zilele noastre baia ca simbol al curățeniei sufletesci, ce se prescrie femeilor după fiecare menstruație, înainte de cununie și după sculara din patul de nascere. Ovreii, cari și-au păstrat ritul genuin, ori-cât de săraci ar fi, țin cu sfințenie la acest obicei religios și igienic în acelaș timp. Dacă mijloacele nu le permit instalarea băii în casă, ei construiesc o baie comună, care în multe casuri este murdară, dar cu toate astea prescripțiile lui Moise se îndeplinesc. Tot așa a intrat în cultul religios baia la Mohamedani. Dacă tenacitatea și spornicia rasei israelite se poate datori în mare parte băilor, cari fortifică corpul și îl scapă de multe boale, apoi ce s'ar fi ales de turci, cu viața lor molatică și enervantă, fără o scrupuloasă curățenie a corpului împreună cu felurite mișcări gimnastice impuse prin coran? Până a nu intra baia în obiceiul zilnic al Romanilor, avea să se observe cu rigoare baia natală la nascere, baia nupțială la căsătorie și baia funerală la moarte. La poporul nostru s'a păstrat cea dintâi și cea din urmă, dar cea de a doua a ieșit din obiceiul poporului. Mireasa romană când intra în casa bărbatului mire, un băiat îi spăla picioarele, mireasa română de astăzi se mulțămesc a trece preste troaca cu apă pusă în pragul uși. Seneca însuși lua în ziua de anul nou o baie în „aqua virgo“. Aceasta „apă feciorească“, *apă neincepută*, obvine și în obiceiul poporului nostru, dar el în loc să se scalde într'insa, preferă a o bea la anumite vrajuri și descântece.

În aprețierea însușirii igienice și vindecătoare a izvoarelor, Romanii le dedică Țeilor Esculap și Higiea, iar în considerarea puterii recăștigate prin băi Hercule este patronul special al apelor minerale calde. Termele au format obiectul unui cult deosebit: „Coluntur aquarum calentium fontes“ dice Seneca. Acest cult păgân pentru patronul apelor calde s'a păstrat și la poporul nostru. Statua în relief, găsită la Băile Herculane, toată este ciungărită de popor. Fiecare rădea o părțică din aceea parte a statuei, care corespunde organului, de care suferă.

Drept doctorie lua aceasta porție de praf antic. Ați abia se disting conturile lui Hercule în baia poporală. Tot în cadrul cultului religios încep și ceremoniile săvârșite la oracole. Gazurile de hidrogen, ce se degajază din izvoarele sulfuroase, fiind arzătoare, preoții le aprindeau de câte ori Pithia se ivea ca să grăiască ominoasa sentință. În așa loc era ușor a păstra vecinic aprins focul vestal, căci nimenea nu trebuia să se îngrijească de oleu. Gazul se degaja din apă neîncetat. Odată aprins, nu se mai stîngea dela sine. Toate oracolele erau în grote cu izvoare renumite. Însuși arhitectul celebru al Romei *Vitruvius* dice, că templul are să fie zidit pe un loc sănătos, lângă cutare izvor vindecător. Și acest obicei antic l-a păstrat creștinătatea modernă. Multe mănăstiri românesce au izvorul lor, care se bucură de oare-care reputație. Fântâna lui Manole nu a lipsit la mănăstirea Curții de Argeș. În București este o biserică cu numele „Ivorul“, care are un izvor în dosul altarului în biserică chiar, la care aleargă lumea în fiecare an în ziua hramului bisericeii. În Ciclova, lângă Oravița, la o poziție de munte încântătoare, cu izvoare puternice, s'a zidit în timpul din urmă o mănăstire numită „Calujara“ din contribuiriile creștinilor Români din acele ținuturi. Poporul nostru adoară și ați mai mult ca ori-care altul izvorul de munte și în anumite cazuri îl încunjură cu o aureolă supranaturală. Pe muntele Semenec în Caraș-Severin se află un izvor numit „al vulturului“. În fiecare an la ziua Stului Ilie se adună poporul român. Un preot face slujba religioasă după ritul creștinesc-românesc. Poporul petrece noaptea pe munte și se spală în credința, că va scăpa de toate nevoile trupesci.

Urieșă revoluțiune, ce a produs creștinismul în lume, n'a schimbat întru nimic cultul băilor. Singură noțiunea ființei făcătoare de minuni s'a schimbat. Până când păgânii țineau la geniul țărilor și al ființelor mitologice Nimfele, Naiadele, cărora le atribuiau puterea apei, creștinii aveau pe „ângerul Domnului“ și pe „Sfântul Duch“, care făcea minunea apei *Siloamului*, a scăldătoarei dela *Viteda* și a altor izvoare biblice din Testamentul vechiu și Testamentul nou; credința s'a păstrat până în zilele noastre. Țeranii numiți „Crașoveni“, de naționalitate bulgară, de religie catolică, de lângă Oravița, peregrinează în fiecare an la Rosalii la băile Herculane, acolo încunjură statua lui Hercule implorând darul dumnezeesc spre a se face sănătoși și fericiți. Ei împreună cultul păgân cu cultul creștinesc, făcând băi și cerând ajutor dela Iorgovan (Hercules) și dela Dumneșeu în același timp.

Învățații, cari scrutau natura în organismul omenesc în toate timpurile, căutau efectul curativ al apelor minerale în însuși proprietățile lor fizice și chimice. Cu patru secoli înainte de Christos *Hippocrate* clasifica apele după mineralele lor: natron, sare, peatră acră, fier, aramă, pucioasă, reșină de pământ și altele. Cu jumătate de veac mai târziu *Platon* vorbește de var, sare amară și sare de bucate, cuprinse în apele minerale. Cevași

mai târziu *Aristotel* formulează teza și ași în vigoare, că apa are compoziția terenului, prin care curge. Aceasta teorie o exprimă mai lămurit la începutul erei creștine marele naturalist enciclopedic *Plinius*, zicând: Apele sunt asemenea păturilor de pământ, prin cari străbat și a plantelor pe cari spălându-le le storc sucul.

Odată recunoscută valoarea reală a apelor minerale în casuri de febrile boale, cari resistau tuturor doctoriilor, toată știința medicilor s'a concentrat asupra izvoarelor, studiindu-le cu ajutorul mijloacelor de pe acele timpuri. Lumea alerga la băi, iar unde era izvor se fondau orașe „urbesque condunt aquae” — zicea *Plinius* (apele zidesc orașe). Imperiul roman, apretuind nemăsurata valoare a băilor pentru salubritatea publică, le-a declarat de utilitate publică și nu a permis ca să fie exploatate cu speculă de câștig. Mai iubitori de oameni decât statele creștine de astăzi, băile deveniră obiect de folosință publică absolut gratuită, bunăoară cum se servește ași apa de beut în fântânile publice. Băile deveniră o necesitate zilnică pentru ori-ce Roman fie patriciu sau plebeu; ba și sclavii erau admiși să ia baie împreună cu cei liberi. Împăratul *Adrian* însuși avea plăcerea să ia băi alături cu mulțimea. „Panem et circenses” erau astfel distribuite, că pâinea o primea în forum, iar spectacolele îl înveseleau în băi. — Mai puțin ca băile erau în folosință apele minerale luate interne ca beutură vindecătoare. În timpul mai nou începuse în America lumea a bea apă simplă încălzită. Acest obicei încă nu e original al lumii noi, căci deja *Alexandru Trallian* recomanda celor ce suferiau de stomac apa caldă. *Plinius* se revoltă de această prescripție, zicând, că cum nici un alt animal nu bea beuturi calde, acestea nu pot fi naturale. Poporul de rând folosea apa caldă numai când voia să provoace versături, un obicei acesta, ce-l vedem astăzi și la poporul nostru. *Hippocrate* statorose indicațiuni precise la folosirea băilor calde. La cei ce suferiau de gălbănare, friguri, la boale de mitră, dureri reumatice, lepră și pleuresie recomanda băi calde. *Antyllus*, un medic grec, a fost cel dintâiu, care a formulat teoria și ași respectată, că băile nu se potrivesc decât la boalele cronice.

Balneotehnica a ajuns la Romani la o perfecțiune atât de rafinată, încât și astăzi mereu învățăm dela ei. Multe sunt curat imitații după scrierile și monumentele de o măreață arhitectură, ce se găsesc în Roma și alte locuri, unde erau în us băi pe timpul acela. Împărțirea unui stabiliment balnear la Romani era următoarea: 1°. *Apodyterium* sau *Spoliatorium* se numia localul de desbrăcare. 2°. Scalda rece se lua în *baptisterium* sau *piscina*; sala însași se numia *frigidarium*. 3°. De aici se intra în *tepidarium* o încăpere încălzită. 4°. *Caldarium* sau *cella caldaria* era cabina cu baia caldă. 5°. *Sudatorium* se numia încăperea destinată pentru a transpira în aer încălzit. În acest local se aflau loje în forma cupolei, unde se aședa cel ce voia să transpire mai intensiv; aceasta se numia *laconicum* sau *vaporarium*. 6°. *Unctuarium* sau *clacothesium* era despărțē-

mântul, unde se făcea ungerea sau tragerea cu oleu a corpului. 7°. Galeria destinată pentru publicul privitor încă nu lipsia, aceasta se numia *Schola*. 8°. Un local era destinat exercițiilor gimnastice și purta numele de *sphaeristerium*. Nime nu intra în baie fără a duce cu sine borcanul (olcuța) cu oleu (*ampulla*) și frecătoarea (*strigilis*). Un personal instruit servia publicul. Baieșul, *balneator*, era dirigentele întregului personal; *cap-sarii* serviau la desbrăcare, *tractatores* făceau serviciul masorilor de astăzi, iar *unctores* ungeau corpul cu balsamuri și oleuri mai mult sau mai puțin aromatice, după cum îi dedia mâna clientului. Acești *unctores* de regulă erau copii. În legătură cu zidirea băii era locul de întâlnire al filosofilor și învățaților: *porticus*. Unii aveau plăcerea să facă studii ședând în baie chiar. E fapt istoric, că *Archimede* ședând în baie a deslegat problema matematică, care într'atâta l-a inspirat, încât a exclamat: *heureka!* — Nu numai băi de curățenie și igienice erau în us la Romani. Ei făceau călătoriile lungi la cutare baie minerală, vestită pentru anumite boale. Despre împăratul *August* se știe, că suferind de picioare, în urma cărei suferințe schiopăta, a fost trimis la băi calde de pucioasă, a căror apă era alburie. La durerile de cap se recomandau băi de sare, iar la suferințele de nervi băi de pucioasă. — Băile, cari aveau o regiune muntoasă cu pășune bogată, erau cercetate și pentru a face acolo cură de lapte, după cum afirmă *Galenus*.

Era creștinească intrând în posesiunea monumentelor arhitectonice de băi, le-a prefăcut în biserici, desființând băile publice, fiindcă acelea deveniseră locuri de desfrânare în timpul decadentei imperiului roman. Cu toate astea creștinismul nu numai că a cultivat mai departe băile ca mijloc igienic și curativ, dar cele mai multe le-a pus sub îngrijirea mănăstirilor, scoțând venituri considerabile din folosința lor. În Germania cu deosebire biserica avea aproape monopol asupra băilor. Pentru săraci existau fundațiuni cu scop, ca la țile anumite să se dea *băi de pomână*. Ciurma, lepra și alte boale contagioase au făcut să alerge toată lumea la băi. În aceste timpuri au venit în us băile de abur, fiind preferite cu deosebire cele termale cu aburi naturali. În anul 1551 la o baie din Germania au fost desfundate toate resuflătoarele izvoarelor calde, ca prin aburii eșiți de acolo să fie scutit locul de ciumă. O procedură antiseptică apreată și astăzi. — În Franța și în Italia băile erau cu mult lux și confort instalate. Lumea elegantă deja pe atunci se concentra acolo. Învățații, artiștii, politicianii își dădeau în băi întâlnire așa, că pe atunci nu săpunul, ci starea mai mult sau mai puțin înflorită a băilor era măsura culturii unui popor.

AVRAM IANCU.

Biografie

de

Iosif Sterca Șuluțiu de Cârpeniș.

Motto : Dar cât un stâlp e în picioare
Nu cade templul dărimat.
Și nici un *neam viteaz* nu moare
Cât el mai are-*un fiu* bărbat.

V. Alexandri.

Avram Iancu, Regele munților, s'a născut în Vidra de sus în anul 1824, luna și ziua nu se scie, pentru-că în matriculă numele lui nu se găsește. Tata dînsului Alexandru și mamă-sa Maria Vila, numită și Maria mică, pentru-că era o femeie mititică, au fost fruntași în comună. Tatăl seu a fost pădurar la domnul pămîntesc, care era coroana (fiscul), apoi jude dominal. Un țeran voinic, inteligent și onest, cu bună stare.

Avrămuț, precum îl numiau părinții dînsului, era un băiat plin de spirit, dar avea caracterul și temperamentul singular al „Moșilor“, era gânditor și scurt la vorbă; inima însă-i era nobilă și sinceră. Am studiat pe Românii din „patru unghiuri“, dar nicăiri n'am aflat atâta însuflețire pentru țeară și națiune, ca la Românii din munții apuseni; un popor pe cât de brav ca soldat, pe atât de blând în timp de pace. Poate să fie adevărat ceea ce se țice, că: nicăiri în Dacia colonia romană n'a fost așa curată și nemestecată, ca în munții apuseni. Spre a caracteriza pe acest popor va fi d'ajuns să ve spun părerea funcționarilor nemți, poleci etc., cari după anul 1849 funcționau în acei munți. Ei țiceau: „Nicăiri n'am văduț un astfel de popor; aceștia nici nu fură, nici nu se bat, noi n'avem nici un lucru, nici o ocupațiune aici“.

Acești funcționari, dela fire pedanți, nu erau amicii Românilor, mai erau și preocupați și fricoși, auđînd că „Moșii“ au omorît în revoluție atâtea și atâtea mii de Unguri; dar cunoscîndu-i mai de aproape, n'aveau destule cuvinte să-i laude.

Avrămuț, prăsit în acei munți acoperiți de brađi — simbolul nemuririi, — unde dorul de libertate ardea pururea, ca jăromaticul sub spuză; în acei munți, de unde mulți bărbați însemnați au ieșit, de timpuriu dedea semne de o agerime a minții, care își arunca razele din băiatul încă neinstruit: din fiul naturii.

Tatăl meu, care era funcționar cameral preste acel ținut, care esoperase pentru tata lui Iancu dreptul de a vinde beuturi, prin ce și-a făcut o frumoasă avere, îl întrebă odată: „ce ai de gând să faci din Avrămuț“?

— D'apoi va fi și el ceea ce sunt eu, dacă va fi om cum se cade.

— Nu! trebuie să-l dai la școli mai înalte. Dă-l împreună cu băieții mei“.

Tatăl lui Avrămuț s'a învoit, și d'atunci Avrămuț a fost nedespărțit de familia Șuluțescilor.

Buchile le-a învățat Avrămuț în Câmpeni, clasele elementare în Abrud, gimnasiul inferior în Zlagna, gimnasiul superior în Blaj, drepăturile în Cluj.

În tot timpul, ce l-a petrecut în deosebite cetăți ca student, s'a bucurat de simpatia conșcolarilor și a cetățenilor. Era un student eminent, cu exterior plăcut, blondin, modest, cu inimă deschisă, sincer și cu caracter, avea mult temperament, dar era foarte tolerant față cu alte națiuni și confesiuni, apoi ținea mult la parola cuvântului dat. Aceste însușiri nobile le-a păstrat în tot decursul vieții sale. Matematica și mai ales istoria îi era studiul de predilecțiune. Însușirile dînsului i-au făcut posibilă întrarea în familii patriciane „domnesci“, precum se dicea pe acele timpuri, prin ce calitățile dînsului s'au perfecționat. De aceea dîc unii cronicari maghiari, că: „Manierile lui Iancu erau mai fine, ca ale altor tineri din părinți țerani“.

După terminarea cursului juridic în anul 1845 Iancu, provăduț cu cele mai escelente atestate — precum ne spune „Magyarország és a nagyvilág“ în Nr. 1. din a. 1873 — s'a prezentat înaintea guvernului din Cluj, pentru a fi primit practicant fără salariu. Dar bietul Avrămuț, pe semne nu și-a dat seamă, că în aceasta țeară până la anul 1848 nu tot „omul“ era „om“.

„Iancu — așa dîce numitul dîar — n'avea nici înfățișare *recomandabilă*: el nu scia să se încovoiască, nici să se lingusească. Pe figura lui înaltă, și pe fața lui superbă bărbătească, se oglindea timbrul acelei conștiințe, pe care singur convingerea meritelor o poate da“.

El a fost respins, pentru că era plebeu; adecă nu era nobil.

Aceasta suliță a sângerat amar sufletul lui Iancu. El s'a întors dela guvern, nu umilit, ci indignat și insultat în demnitatea sa de „om“. S'a dus deci la M.-Oșorheiu și s'a înscris la tabla regească ca cancelist, cu scop de a se pregăti pentru censura de avocat. Avocat putea fi și dacă nu era nobil. Nobilii nu se făceau avocați; ei monopolisau funcțiunile publice.

Din frageda tinerete îl frământa dorul de libertate și de emanciparea poporului român. Suferințele poporului român îl țineau în perpetuă agitațiune.

La anul 1847, fiind dieta convocată la Cluj, tabla regească, care făcea parte din parlament, își ținea ședințele în Cluj; din această cauză Iancu, care se pregătea pentru censura de avocat, încă se afla acolo. În 15 Ianuarie eram ambii pe galeria dietei, el urmăria cu un indescrisibil interes desbaterile parlamentare.

Guvernul, susținut de partidul conservator reacționar, voia, ca prin noul proiect de lege, numit „urbariu“, să strivească pe bietul țeran cu desăvârșire.

Despre acest „urbariu“ țice Barițiu în „Observatoriul“ din anul 1860: „La noi era să vină revoluția și fără revoluția din Paris, pentru că ceea ce n'a terminat anul 1842, a terminat anul 1847, când guvernul și majoritatea parlamentului lucrau ca orbiți de Dumneșeu, pentru perrirea lor și a țerii“.

În aceea ți șeful partidului liberal, Baronul Kemény Dénes, rostii în parlament pentru emanciparea țeranilor cuvintele pururea memorabile: „Țeranul, care după ce fu desbrăcat de tot dreptul omului, de toată demnitatea omenească, i s'au impus sarcini, cari nu numai întrec venitul moșiei ce o lucră, dar întrec chiar puterile dînsului. Și când ar avè numai un stăpân, tot ar mai merge; dar după-ce stăpânul seu i-a luat tot ce bietul om a muncit, apoi vine al doilea stăpân, statul. Acesta-i impune o sarcină și mai grea. În timpul, când nobilul își pe-trece în dulce far niente, țeranul poartă toate greutățile țerii: plătesce singur contribuția, face drumuri și poduri grele și tot el plătesce vama pe ele. Apără țeara cu arma, ca nobilimea să poată domni în liniște. Plătesce pe popa, pe dascăl, pe jude, pe notar și tot ce i se cere. Și acest om în sdranțele sale, e onest, blând, muncitor, își iubesc țeara și o apără cu credință, deși el scie că nici chiar acel pământ de trei coți, care după moartea s'a-i va acoperi trupul, nu este proprietatea dînsului. Aveți grije! Dumneșeu nu poate suferi îndelung o asemenea stare“.

La aceste cuvinte, ieșite dintr'o inimă nobilă, reprezentantele guvernului, un grof regalist iată ce respunse: „Am un temeiu prea serios, ca să privesc la emanciparea țeranilor, ca la moarte. Precum noi nu scim acuma, unde a fost patria originală a strămoșilor nostri veniți din Asia, așa să păzim, ca nu cumva, preste 40—50 de ani, să trebuiască a căuta pe Maghiari în mica noastră patrie Transilvania cu lampa; pentru-că dacă Transilvania va sta de sine, se va preface în ceea ce fusese înainte cu 900 de ani, când veniseră aci Arpád și Tuhutum: ușor se poate preface în Dacia.“

Unirea cu Ungaria, care ne-ar putè apăra, e încă departe de a se realisa“.

Când majoritatea parlamentului primi proiectul de lege (urbariu), Baronul Kemény părăsi sala demonstrativ strigând: „Protestez în numele poporului sfânt“!

Iancu, care asculta cum se împărțesc „domnii“ pe pielea bietului țeran, gemea ca un taur înferecat și tremura ca varga, o convulsiuine și nervositate l-a cuprins: îl scuturau frigurile. A trebuit să-l duc cu sila de acolo, me temeam că va face un scandal. Pe drum cătră casă m'am încercat să-l liniștesc, el însă mi-a țis: „Frate Șuluțiu! nu te supăra pe mine, ori cât de bun Român ai fi, tu nu poți simți durerea,

ce am simțit'o eu ađi. Tu și familia ta nu sunteți robi ca mine și cu părinții mei. Când acel nobil baron, care a vorbit ca un semiđeu, a đis că: „Nici acel pământ de trei coți, care ne va acoperi trupul după moarte, nu este proprietatea noastră“, eram să me arunc din galerie între ei și să-i isbesc de părete. Nu cu argumente filosofice și humanitare vei pute convinge pe acei tirani, ci cu lancea, ca Horia“. Ajuns acasă, se preumbla cu pași mari prin odaie fără a dice un cuvânt. Din când în când își strângea pumnul dela mâna dreaptă și suflând greu, tăia cu brațul drept în aer, parc'ar fi tăiat cu o sabie. Rîdea și plângea cu hohot. Dovadă despre lupta, ce-i frământa sufletul lui agitat. Din acel moment s'a conceput în sufletul lui Iancu hotărîrea, de a'și închina viața pentru emanciparea neamului românesc.

Poporul din munții apuseni privia încă de pe atunci la el cu mândrie și speranță, gata de a-și încredința soartea în mâinile lui.

Lucru natural! Iancu era acolo cel dintâiu „om învățat“ ieșit din opincă. El nu mai avea stîmpărare, se pregătea să meargă acasă în munți, unde ferbea și clocotea, de unde în tot momentul se aștepta, ca să se dea signalul revoluțiunii. Catarina Varga, care din anul 1840 luase asupra sa rolul lui Horia, umbla din sat în sat, unde ținea adunări populare și provoca poporul să nu mai facă robotă (boerescul), pentru-că: „Dumneđeu a creat pe om liber — dicea ea — și numai tiranii l-au supus“. Guvernul a reușit a pune mâna pe acea femeie, n'a putut însă stîrpi din țărani dorul de libertate. Între astfel de împrejurări a sosit anul 1848, care l-a găsit pe Iancu în M.-Oșorheiu, unde a primit diploma de avocat.

În primăvara anului 1848, când fulgerul revoluțiunii franceze luminează secolul nostru, îl vedem pe Iancu în elementul seu. Tot ce fantasia lui pururea vivace plămădise în creerii și în sufletul dînsului până la etatea de 24 ani, — despre ștergerea sclaviei și despre un viitor mai demn al neamului românesc, — le văđu de odată posibile și realizabile.

„Pronunțiamentul“ tinerimei din Pesta în 15 Martie 1848 îl primii cu mare bucurie.

„Tinerimea maghiară din M.-Oșorheiu“ — dice „Magyarország és a nagyvilág“ Nr. 1. a. 1873 „se aduna đi de đi spre a se consulta despre evenimentele epocali“. Iancu nu lipsea nici odată. Se retrăgea într'un colț și asculta, nu se mesteca în disputele „domnișorilor“. Cel ce-l observa însă cu atențiune, vedea pe fața lui o agitație extraordinară.

Când unul dintre „domnișori“ a đis, că ștergerea iobăgiei și emanciparea neamului valach e prematură, e păgubitoare pentru țeară, Iancu, spre mirarea tuturor, a devenit furios, a sărit drept în sus și a strigat nădușit de mânia: „Resping în numele neamului românesc marinositatea voastră! Dreptul istoric are să se spulbere înaintea dreptului omului. Am suferit, spre rușinea seclului al XIX-a robia îndelun-

gată. Pretindem ștergerea sclaviei și egalitate perfectă, sau moarte!“
Cu aceste cuvinte părăsi sala și s'a dus apoi acasă la Vidra.

Dieta Transilvaniei era convocată pe 30 Maiu 1848, pentru de a se consulta și a decide în privința ștergerii iobăgiei și a „uniunii“ Transilvaniei cu Ungaria.

Poporul român, îngrijat de soarta sa, era decis a scutura jugul sclaviei cu ori-ce preț, mai ales, ca nu care cumva dieta să lucre „de nobis sine nobis“, s'a adunat în număr de patruzeci mii, împreună cu cărturarii din toate unghiurile țării, în 3/15 Maiu pe Câmpul libertății în Blaj și și-a formulat „Memorandul“ în 16 puncte.

Iancu a sosit în Câmpul libertății în fruntea alor zece mii de „Moți“, cari au fost primiți din partea celorlalți 30,000 de sclavi cu strigăte nedescriptibile de bucurie.

Aici începe activitatea lui Iancu, care aparține domeniului istoriei, și care nu încapă în cadrul unei biografii.

Cu toate aceste, în interesul adevărului istoric și din motiv, că mi-a fost amic și conșcolar, me vîd îndemnat a înșira încă unele episoade din viața lui, mai ales că numele dînsului a ajuns la poporul român de a fi legendar. Me voiu provoca la autori maghiari, cari vor da de minciună pe inamicii neamului românesc, cari au bucinat în lumea largă, că: „Iancu a fost lipsit de ori-ce ideal mai înalt, ci-că el a prins arma din ură contra Maghiarilor și că a jefuit, a omorît femei, copii, și oameni nearmați, dar cu armata maghiară n'a dat piept“. În anul trecut chiar dl ministru Perczel l-a numit pe Iancu „Căpitan de bandiți“, oprind colecta pentru monumentul lui Iancu.

Cuțitul împlântat în memoria lui Iancu, a intrat până în plăsele în sufletul neamului românesc.

Să urmărim deci nițel faptele, și să le confrontăm cu documentele autentice.

* * *

În adunarea din Câmpul libertății Iancu fu ales membru în comitetul național. Întors acasă în munții apuseni a ținut mai multe adunări populare, în cari a explicat poporului conclusele adunării și conținutul „Memorandului“, pe care o deputațiune avea să-l prezenteze Împăratului în Viena; iar altă deputațiune avea să prezenteze parlamentului în Cluj un alt „Memorand“.

Insuflețirea țeranilor era admirabilă. Magistratul din Abrud însă restălmăcind insuflețirea poporului, a raportat guvernului în 24 Maiu, adecă peste șese zile după adunarea din Blaj, că: „fantasia poporului valach e peste măsură agitată; poporul a devenit mândru (fălos) și încăpăținat; e neapărată trebuința de armată, ca să-i apere pe Maghiari, ș. a. t.“

În 4 Iunie sub Nr. 362 Magistratul trimite o stafetă guvernului, prin care cere cu insistință putere armată, din motiv că magistratul a

confiscat dela postă doue epistole scrise de Butean. Una dintre ele e adresată lui Balint, ca s'o trimită lui Iancu, din care se vede — țice Magistratul — că Butean își continuă agitațiunile sale din Sibiiu, unde s'a refugiat; a doua epistolă e adresată lui Nicolae Boer, în cause private.

Magistratul vrea să dovedească uneltirile lui Butean cu aceea că: „ambele epistole sunt scrise de aceeași mână, dar adresele sunt scrise de deosebite mâni; și că nu-s împăturate într'o formă (pe acele timpuri nu esista cuvertă), ba chiar sigilul de pe epistole se deosebesce; în fine că Butean îl numesce pe Boer: „frate“, deși ei nici măcar înrudiți nu sunt“.

Magistratul subșterne guvernului aceste epistole: „*Pentru-că ele pot servi spre deslegarea marilor chestiuni din timpul present*“ (aude înțelepciune! Cui nu-i vine aci aminte istoria cu: „Dummer Kerl von Fogarasch“). Apoi repeșesce rugarea pentru armată, pentru-că: „*Dacă va afla Balint despre confiscarea epistolelor, ușor se poate întâmpla ca în vre-o câte-va oare să rescoale poporul*“.

În urma acestui raport guvernul a trimis la fața locului o comisiune investigătoare și armată spre asistență, despre aceasta a încunosiințat pe Magistrat în 9 Iunie Nr. 7327.

Îndată ce comisiunea și armata au sosit la Abrud, au decis arestarea lui Iancu.

Dar cum Ungurul nu scie păstra secretul, o doamnă maghiară, soția spanului cameral Vida, a aflat despre acest decis, iar dînsa l-a împărțășit mamei mele. Atâta a fost deajuns, ca Iancu să fie avertisat — și să scape de prinsoare.

Ne putënd pune mâna pe Iancu — care s'a refugiat la Sibiiu și a stat acolo, cât timp a fost comisia în Abrud — au pornit goana asupra celorlalți cărturari. Au și prins pe Iosif Moga și pe popa Balint, pe acesta l-a bătut în temniță senatorul Konez Lajos cu patul puscii până-ce leșinat a cădüt la pământ, apoi i-au trimis pe ambii în temnița din Aiud. (Veți toate documentele publicate de mine în „Gazeta Transilvaniei“ Nr. 11—41 a. 1891).

În 2 Iunie s'a întâmplat vërsarea de sânge în Mihălț din cauza unui proces agrar între groful Eszterházy și fostii sei iobagi români. Barițiu numesce în Vol. 2. p. 153. această vërsare de sânge: Botezul de sânge al „unirii“, și țice că chiar publiciști maghiari recunosc, că „acest eveniment a provocat în Transilvania resboiul civil“.

Tot Barițiu ne spune în „Transilvania“ din a. 1872 la pag. 244: „Ne-a costat destulă fatigă, ca să-l abatem pe Iancu — care se afla împreună cu noi în Sibiiu — dela planul seu, de a merge în munți spre a lovi de acolo drept în Aiud, de unde venise perirea Mihălțanilor și unde închiseseră pe Balint și pe alții, spre a-i terorisa“.

Maurer în istoria sa „Die Besitzergreifung Siebenbürgens durch die das Land jetzt bewohnenden Nationen“, la pag. 141, 142, descrie

cu colori înfiorătoare excesul soldaților Secui în Coșlard și Mihălț, spunând, că acel exces a provocat războiul civil în Ardeal.

Maurer spune, că garda națională din Aiud și Secuii au împușcat 19 Români în Mihălț, au spurcat femeile și fetele, au despoiat pe săteni ș. a. t.

Hunfalvi în opul seu „Die Rumänen und ihre Ansprüche“ la pag. 322, răspunzând lui Maurer, ȳice: „Dass die Székler-Gränz-Infanterie und die National-Garde aus Enyed, die grauslichsten Thaten, z. B. Schändung der Weiber und Mädchen verübten, ist wohl möglich, denn welches Volk in Europa verübt nicht manchmal Bestialitäten der ärgsten Art: aber solange ich sie nicht bei einem romänischen Schriftsteller verzeichnet finde, kann ich sie doch nicht glauben“.

Se vede că Hunfalvi nu cetise ceea-ce Laurian scrisese în anul 1850 în Viena în opul seu „Die Rumänen der Öst. Monarchie“. I. Heft pag. 17:

„In Siebenbürgen hatte das magyarische Gubernium bereits vor der Eröffnung des Landtages die Gesetze aufgehoben, das Standrecht publicirt, und in die romänischen Gegenden mobile Székler-Colonnen geschickt um das Volk zu terrorisiren.

Diese gingen von Dorf zu Dorf, misshandelten das Volk ohne allen Grund, schändeten die Weiber, plünderten die Häuser und pressten die Gemeinden. Die Magyaren auf dem Landtage aplaudirten zu ihren Schandthaten und nannten sie muthwillige Helden“. Descrie apoi cazul dela Mihălț întocmai ca Maurer.

* * *

Parlamentul din Cluj a ignorat „Memorandul“ Românilor din Cămpul libertății. Cronicarul Jakab Elek desaproabă aceasta și în opul seu „Szabadságharczunk“ pag. 196, ȳice: „Dar este un punct de vedere: oportunitatea. Articulul de lege XI din anul 1791 în capitlul nn. punct 3, care regulează ordinea gravaminelor dietale, se află întrodusă pertractarea gravaminelor singuraticelor naționalități. Aceasta ar fi trebuit să o facă dieta printr'un articol de lege, cu atât mai mult, pentru-că chiar propozițiunile regesci o pretindeau. Dinastia s'a arătat în această privință mai liberală, nu pentru simpatia către Români, ci ca să poată pune Maghiarilor un contrapond și ca să le poată pune mai târziu pedeci. Petiția Românilor -- deși adunarea n'a fost tocmai legală*) -- dar a fost subscrisă de fruntașii neamului românesc. Legile Ungariei din luna lui Martie acordă adunărilor populare drepturi politice. Pe basa aceasta suplicanții (Românii) deși nu în formă, dar în fond au avut dreptate. Aceasta ar fi fost o dovadă de simpatie din partea Maghiarilor către Români“.

*) Adunarea a fost în toată forma legală: a fost acordată de guvern, și au asistat reprezentanții guvernului la pertractările adunării.

Dacă unul dintre cei mai zeloși patrioți maghiari, care cu sabia și cu condeiu în mână și-a servit națiunea, judecă astfel, apoi veți pricepe durerea lui Iancu pentru ignorarea „Memorandului“ din Blaj.

Petițiunea „Memorand“, trimisă din Câmpul libertății, s'a predat dietei prin deputațiunea condusă de episcopul Lemeny, care era membru al parlamentului. Dieta o dăduse deputatului Szász Károly, fost profesor de drepturi și secretar de stat la ministeriul din Pesta, spre referadă. Referentul convocă într'una din zile o conferință din membrii parlamentului, la casa grofului Teleky Domokos.

Când referentul Szász Károly, om drept și uman, propuse, că: „Națiunea valachă, cu nume de națiune română, să se recunoască de a patra națiune regnicolară, cu drepturi egale, așa precum cere „Memorandul“ din Blaj“, toți magnații săriră drept în sus de pe scaune, ca și când ar fi căzut o bombă între ei; se răspândiră prin odăile laterale, strigau și gesticulau. Deodată se întoarce Zeik József și strigă într'un ton iritat: „Decât să ne învoim și să primim acea propunere, mai vrem, ca și cel de pe urmă copil să treacă prin ascuțișul sabiei“. După aceste cuvinte fatale cu toții se depărtară.

Astfel istorisese aceasta scenă, în „Observatoriul“ Nr. 93 a. 1884, Papfalvi, care ca deputat a fost de față la acea conferință împreună cu Alexandru Böhățel.

Acele „cuvinte fatale“ s'au răspândit în întreaga țeară cu iuțeala fulgerului. Iancu îmi dîse: „Oameni ca Baronul Kemény Dénes și Szász Károly sunt corbi albi *între cei negri*. Nu la masa verde, ci în câmpul verde vreau Ungurii să se resoalve cauza națională. Ce păcat că prin o suprindere s'a sugrumat anul trecut intențiunea poporului de a se elibera. S'ar fi șters sclavia, și neamul românesc cu arma în mână s'ar fi declarat națiune regnicolară. Atunci n'aveau arme nici Ungurii; astăzi sunt armați până și copiii lor; iar nouă nu ni se dau arme“.

În luna lui Iunie m'a cercetat la casa părinților mei în Abrud P. Vasvári, un amic al meu, cu care petrecusem împreună în Pesta memorabilele zile din luna lui Martie 1848, unde eu me aflam la universitate; cel mai celebru dintre tinerii din Pesta, cari au făcut în 15 Martie 1848 cunoscutul „Pronunciament“: „ștergerea sclaviei, ștergerea privilegiilor nobilitare, egalitatea înaintea legii, libertatea cuvântului, a presei, drepturi politice pentru adunările populare ș. a. t.“

Vasvári ajunse la o popularitate extraordinară, o țeară întregă îl iubia și-l stima. Damele i-au dat în semn de stimă un inel-sigil de aur, pe care era gravat: „15 Martie 1848“. Pentru talentul seu oratoric se numia Demosthenes. Însuși Kossuth își temea popularitatea de el.

Vasvári m'a rugat, ca să-l conduc la Iancu, ar dori mult ca să-l cunoască în persoană, căci „auzise multe minuni despre el“.

L-am dus deci la Iancu, unde Vasvári a fost primit foarte bine,

Abia am sosit și abia au făcut cunoscință cei doi tineri, în cinci minute s'a încins o dispută foarte înfocată între ei, credeai că nu acum se vedeau pentru întâiaoară, ci că sunt doi contrari, cari de mult așteaptă unul după altul, ca să-și continue o dispută nesfârșită. După prânz ni-se aduseră caii, ca să plecăm la munte. Ne-am luat ziua bună dela căseni; Iancu și Vasvári au ieșit până în curte disputând. Când era să încalece Vasvári, Iancu îi dîse:

„Scii ce domnule, dacă m'ai onorat cu visita dtale, nu me mulțămesc cu o jumătate de ȃi, rămâi până mâne, și dacă nu vrei să te mai întorci pe aici, îți dau eu un conducător, care te va duce peste munți, pe la „Fântânele“.

Vasvári n'a așteptat să-i dică a doua oară; ne-am întors în casă, unde s'au încercat amândoi să se capaciteze. Eu i-am lăsat în pace, privind-i; ambii erau înalți, voinici, blondini, înfocați, vorbitori buni, în vîrstă, unul de 22 celalalt de 24 ani; nu se puteau capacita de loc. Pe urmă ieși Vasvári pe față și dîse: „Ce a greșit dieta din Cluj*), va îndrepta cea din Pesta, dar „unirea“ Ardealului cu țeara ungurească se va face, dacă nu altcum, prin puterea armelor“.

La auđul acestor cuvinte Iancu sări de pe scaun drept în sus, ca și când l-ar fi mușcat un șerpe, s'a făcut galbin ca moartea și răcni într'un ton de și eu m'am spăriat de el:

— Să nu vė împingă infernul la acest pas, căci atunci s'va cãntat cocoșul. Să scii că eu sunt nepotul lui Horia, care a crescut în casa aceasta, unde ne aflăm noi, care a murit ca martir pe roată, iar trupul i-s'a aruncat în toate părțile lumii. Sunt gata a-i urma lui, dar unirea fără condiție n'o primesc.

— Ei bine, ce vreți să opuneți puterii maghiare, cu care sunt însoțiți toți Românii, Slovacia și Germanii din Ungaria? întrebă Vasvári.

— Brațele noastre, — îi răspunse Iancu — coasele și ferul dela plug, și vai de acela, care ar încerca să supună acești munți, acela va mușca pământul“.

Vedënd eu că de capacitare nu poate fi vorbă, m'am întrepus și am pus capet disputei, promițendu-mi ambii că nu vor mai politiza.

În ziua următoare Vasvári a plecat; la despărțire dîse:

— Să ne revedem în dieta din Pesta, ca deputați.

— Mai de grabă ne vom întâlni în luptă, decât acolo — răspunse Iancu.

— „Atunci da!“ l-a întrerupt Vasvári. Dându-și mâna s'au despărțit.

La aceasta scenă a fost de față și dl Vasilie Moga, protopretor în pensiune, și dl Iosif Nestor, jude r.; ambii în viață.

*) Ignorarea „Memorandului“ din Blaj. — *Aut.*

Noi împreună am însoțit pe Vasvári până ce a trecut munții. În tot decursul călătoriei a tăcut, era cufundat în cugete. Dacă l-am întrebat de cauza tăcerii, mi-a răspuns, că frumseța acelor munți giganteschi l-a fermecat; mie însă mi s'a părut că alte cugete îl neodichneau, căci odată a întrerupt tăcerea cu cuvintele: „Iancul acesta e un om extraordinar; e om cu sânge rece, talentat, dară când vorbește despre suferințele națiunii sale, e fanatic, îi schinteiază ochii, și poți vedea întrânsii făclia revoluțiunii aprinsă“. Când am ajuns la „Fântânele“ Vasvári a zis: „Ce locuri minunate! aici par'că ești mai aproape de Dumnezeu. Dacă aș fi un Englez bogat, aș lăsa, ca după moarte aici să me înmormânteze“.

Vezi întreg episodul descris în „Transilvania“ Nr. 2 a. 1897.

* * *

Într'aceste ura și inimicicia între naționalități își ajunse culmea. Guvernul maghiar disolvă comitetul național și ordonă arestarea membrilor. Laurian și Bălășescu fură arestați prin groful Bélydy în Sibiiu în 17 August, iar Bărnuț a sărit prin fereastră și a scăpat cu fuga; s'a refugiat în comuna Racovița, între grăniceri români, unde nu-l puteau urmări.

Barițiu în istoria sa vol. 2 pag. 261 dăce: „Românii până în Octombrie n'au vărsat sânge unguresc nici cât îi curge cuiva din nas. Ei n'au maltratată până atunci pe nici un Maghiar. Ei au suferit barbariile din Abrud, omorurile dela St. Craiu, măcelul dela Mihalt și cel dela Luna, întemnițările din tot cuprinsul țerii, numai pentru-că au ținut la drepturile lor omenesci, politice și civile. Români au suferit toate acele atrocități, dară le-au și ținut minte. Atâtea, câte rele li s'au întâmplat până în 1 Octombrie, ar fi fost prea de ajuns pentru un popor încă pe atâta de blândoc, pentru ca să-l împintene spre răsbunare, ochiu pentru ochiu, dinte pentru dinte“.

În 18 Octombrie comandatele militar din Sibiiu, Baronul Puchner, în numele marelui principe al Ardealului, Ferdinand, provoacă pe Români la arme în contra partidului lui Kossuth; între altele dăce: „Voi sunteți tari și numeroși — sculați-ve unul pentru toți, și toți pentru unul.“

Pe partea vóastră este sfântul drept, carele sub scutul Dđeului drept nici odată nu va apune.

Terorismul amenință lumea cu nimicire. Să ne lăsăm noi ca să ne sparie?

Ba nu! etc.“

Comitetul național, al cărui membru era și Iancu, cu scirea Comandei generale, în 19 Octombrie încă a publicat către poporul român o proclamație, în care se dăce: „Frați Români! numai un mijloc este de a apăra dreptul, când îl calcă în picioare cei blăstemați; acest mijloc este puterea.“

Imperăția este în primejdie; toată națiunea română este în primejdie, drepturile tronului sunt călcate; legea noastră cea sfântă e batjocorită de păgâni. La arme dară fraților, la arme!“

Cel ce dorește să fie informat despre cele petrecute în acest teribil război civil, citească istoria; eu, care am trecut peste acea catastrofă, îmi aduc cu fiori aminte de barbariile comise din ambele părți, și-mi amintesc fără veste cuvintele lui Schiller: „Der schrecklichste der Schrecken ist der Mensch in seinem Wahn“.

* * *

Românii frunțași, împreună cu prefectii Iancu, Butean, Dobra, Balint și alții, apoi esilații din România, Racovița (Vișianu), Adrian și Alexandru Goleșcu *) s'au adunat la casa noastră în Abrud, care era întotdeauna centrul de întrunire, spre a se consulta despre soarta națiunii. Tatăl meu a propus, ca Iancu să meargă numai decât la Sibiiu și să propună Comandantului general, ca să dea bună pace gloatelor, între cari toți schiopii și schilavii satului, ci să se execute concludul neamului românesc din Câmpul libertății: să se înarmeze una sută de mii ficioi voinici, cărora pe lângă prefectii și tribunii lor, să li se dea oficeri și suboficeri din regimentele de graniță românesci. Aceștia vor face minuni; iar gloatele vor face mari escese, cari numai nefericire vor provoca, dar piept cu armatele ungurești nu vor pute da.

Ajutor muscălesc la nici un cas să nu se primească.

Aceasta propunere s'a primit cu mare însuflețire.**)

Iancu s'a dus la Sibiiu, de unde întorcându-se a spus, că comandantele general a primit cu mare bucurie propunerea. Se înțelege, era angajată și onoarea lui militară, ca să învingă pe Unguri și fără ajutorul Muscalilor. Și i-ar fi prins bine comandai generale ajutorul acelor una-sută-mii „ficioi“, căci batalioane întregi din armata regulată n'aveau ficioi nici cât o companie, iar însuflețirea Ungurilor înmulția regimentele de honveți înfricoșat. Dar veți Doamne! acei 100,000 ficioi *ar fi fost armată națională română*, și tocma aceasta nu-i convenia Neamului! Sciușeră ei bine, că însuflețirea Românilor în 14 zile ar fi adunat ficioii trebuincioși. Și o sciau din esperință, când ajunși în strimtoare comanda generală trimise pe locotenentul Urs (ați baronul Urs) să aducă „ficioi“ pentru armată, de unde va pute.

Voinicul locotenent Urs s'a dus drept *în lagărele românesci* la Blaj și Teiuș și s'a întors la Sibiiu cu vre-o 1600 ficioi, toți veniți de voie bună, fără escortă, căci locot. Urs n'avea decât pe un căprar cu sine. *Pe Iancu l-a găsit Urs în lagăr stând la sfat cu căpitanii sei*, împrejurul unei mari căldări, în care se pregătia ceaiu pentru dinșii.

Iancu l-a primit foarte bine, îndată a ales pe cei mai voinici din tabăra sa și i-a pus la dispoziția lui Urs.

Iată un frumos exemplu de însuflețire națională și de o ne mai audită iubire și încredere, ce avea poporul în Iancu, pe care-l numia: „Domnule

*) Goleșcu a stat la casa noastră din toamna anului 1848 până în primăvara anului 1849.

**) Nu cumva și la acest conclud se referese următoarea notiță? Bem in Siebenbürgen, Leipzig 1856: Alle Walachen stimmten gegen die Einberufung der Russen.

general!“ Iar țerancele și copiii de drag ce-l aveau îl numiau: „Crăișorul nostru“.

Intriga și jalușia însă a nimicit acest plan, care ar fi dat resboiului cu totul alt caracter și alt sfârșit, ar fi cruțat țeara de atâtea nenorociri. Ungurii n'ar fi putut supune Ardealul. Ei! dar aceasta ar fi fost prea mare glorie pentru Valachi; prea tare li-ar fi crescut creasta. Vom face noi de noi ce e de făcut, își vor fi ținut „domnii cei mari.“ Ticălos lucru au făcut; a urmat ceea-ce a prevădută tatăl meu, ca fost oficer, care făcuse campania în contra lui Napoleon cel mare, și ca unicul din munții apuseni, care avea cunoștințe militare: afară de munții apuseni, nicăiri în țeară gloatele nu s'au putut apăra.

Gubernul din Viena cu proverbiala sa politică: „Divide et impera“, își va fi ținut în cugetul seu: „Las' să se omoare Ungurii cu Românii; când vor fi sleiți ușor voiți puteți pune laba pe ei“. S'au înșelat însă amar. Ungurii au aruncat armata împărătească peste hotarele țerei.

Pe Români i-a lăsat „Viena“ în grija sfinților și în „grația“ Ungurilor învingători.

Singur munții apuseni au rămas nesupuși de Unguri.

Ce-au suferit Românii în acest timp, a eternizat Iancu în raportul seu către Imperatul și Barițiu în istoria sa.

Între astfel de împrejurări primesce Iancu în 19/IV. scrisoarea lui Dragoș, reprezentant în parlamentul din Ungaria, prin care-l provoacă în numele lui Kossuth la o conferință. Conferința a fost acordată și a decurs așa, precum se află descrisă de Iancu în raportul seu. Urmarea a fost încheierea unui armistițiu, garantat în scris și cu graiul viu al nefericitului Dragoș, pe onoarea sa și a guvernului maghiar. Românii, mai ales la stăruința lui Iancu, au primit armistițiu, după-ce Dragoș a prezentat scrisoarea lui Kossuth din 26 Aprilie 1849 (Barițiu Vol. 2 pag. 782), în care pe onoarea guvernului și a națiunii maghiare garantează amnestie tuturor Românilor și favoruri naționale. În 6 Maiu, în timpul când pertractările de împăciuire curgeau în Abrud, se respândesce vestea, că o armată maghiară se apropie din districtul Zărând. Românii interpelează pe Dragoș, că: „adevărat să fie?“ Dragoș răspunde că: „Nu este adevărat“. Românii primesc a doua încunoscințare despre sosirea unei armate maghiare. Dragoș a doua-oră garantează că „nu poate fi adevărat; dar chiar adevărat dacă ar fi, el stă bun că nici unui Român nu i-se va clătina nici un fir de păr în cap“.

Mama mea înțelegând dela o doamnă maghiară, soția spanului cameral Vida, un coleg al tatălui meu, că armata maghiară se află deja pe otarul Abrudului, trimite în ruptul capului servitoarea, care-l găsește pe Iancu — precum îmi scrie fostul adjutant al Iancului, dl Aiudean, în epistola sa din 24 Martie 1897 — la primarul orașului, Boer, unde era Dragoș, Aiudean și mai mulți Români, și-i dăce: „Păzesce-te domnule! Ungurii s'apropie de oraș!“ Iancu întorcându-se spre Dragoș i-a ținut: „Audi domnule!

armata maghiară sosese, iar dta ȕici că nu-i adevărat“. După aceste Iancu s'a depărtat, s'a dus la cuartirul seu la Simion Şuluţiu, iar de acolo la Câmpeni.

Dragoş, vedënd pe toţi Români tulburaţi şi agitaţi, a plecat şi el înaintea armatei unguresci împreună cu primarul Boer, cu fratele nevestei acestuia, cu apotecarul Herold şi cu Iosif Crişan. Dragoş l-a provocat pe Hatvany, ca să se întoarcă înderët, căci s'a făcut pace; dar Hatvany nu l-a ascultat. Dragoş s'a întors cu vestea, că: „Ungurii într'adevăr vin, dar că nimerui nu i-se va întempla nimic.“

Armata maghiară în frunte cu comandantele Hatvany a sosit spre inserate. Cel dintâiu, pe care a pus mâna, a fost tatăl meu; 10 huszări ne păzeau ȕiua noaptea. A doua ȕi au ridicat furci pe livadia lui Bidiguţ, au spânzurat, au împuscat, au jefuit, au spurcat, au dat foc, cu un cuvânt prin terorism au vrut să înfrângă pe Români. În 7 Maiu a trimis Hatvany pe tribunul Andreica cu o provocare în scris la Iancu ca să depună armele. Lui Andreica i-a ȕis Hatvany: „Măi căne! (Te kutya!) ai să duci aceasta scrisoare lui Iancu şi numai decât să te întorci cu răspunsul!“ Andreica s'a întors împreună cu Iancu în fruntea vitejilor „Moţi“, cari l-au învăţat pe trufaşul cocon Hatvany: *ce însemnează a călca cuvântul de onoare, a ignora armistiţiul şi sub masca de împăciuire a jefui şi omori.*

Altcum Andreica, Aiudean şi alţii au constatat că, atât oficerii, cât şi soldaţii lui Hatvany, Unguri, Secui şi legionari nemţi din Viena, s'au luptat cu mult curagiu.

Tot în aceea ȕi (7 Maiu) a trimis Hatvany prin căpitanul Topler Károly, un raport lui Kossuth, în care-l denunţă pe Dragoş.

Topler mi-a fost amic şi conşcolar în Cluj, am vorbit în aceea ȕi cu el. Mi-a spus că duce două rapoarte lui Kossuth, unul dela Hatvany altul dela Dragoş; dar că nu se mai întoarce la trupa lui Hatvany. Astfel a scăpat de moarte. El a fost în anii 1870 jude la curie. Kossuth şi-a trimis răspunsul seu din Dobriţin atât lui Dragoş cât şi lui Hatvany în 11 Maiu, prin un alt oficer. Aceasta scrisoare cădù în mânilor Românilor. Kossuth răspunde lui Hatvany, că „vederile dtale privitoare la ţinuta (eljárás) lui Dragoş le împărtăşesc şi eu. Să nu aştepti rezultatul pertractărilor de împăciuire, ci să procedi cu toată energia nerespectând nici un interes particular,“ (telyes eréllyel folytassa müködését, semmi mellék érdekeket figyelemre nem méltatva).

Iar lui Dragoş îi răspunde: „Eu cu rebelii nu me demit în nici o pertractare de împăciuire, nici în explicarea amnestiei, (pe care o acordase el deja în 26 Aprilie în condiţiunile de împăciuire împărtăşite Românilor prin Dragoş). Cine are trebuinţă de „graţie“ s'o ceară. Guvernul va sci să agrăţieze pe acela *care va merita*“. (A hol annak helye lesz).

La toate aceste comentariu nu face trebuinţă. Orb cel ce nu vede cursa, care fù aruncată Românilor sub masca împăciuirei, şi înfricoşata nefericire, ce ar fi ajuns pe toţi Români din munţii apusei, dacă punea

Hatvany mâna și pe Iancu, abstrăgând dela umilirea generală, ce ar fi ajuns pe întreg neamul românesc.

Aceste le-am ȃis eu în „Memoriile“ mele pentru a dovedi, că nu Iancu, ci Ungurii poartă vina pentru catastrofa Abrudului.

În urma aceasta redacțiunea ȃiarului „Pesti Napló“ prin un trimis al seu, în fața locului a constatat în Nr. 238 anul 1881 că: „Nu Iancu, ci Hatvany e cauza catastrofei“. Aȃi nu mai avem trebuință să dovedim noi; ne spune marele Lexicon maghiar „Pallas“ toate blăstămățiile făcute de armata lui Hatvany, întocma precum le-am spus și eu.

Cum au ridicat Ungurii pe prefectul Dobra dela casa noastră, cum l-au omorît, am descris eu în „Memoriile“ mele.

Cum am scăpat noi de moarte, cum ne-au jefuit, asemenea am însemnat. Primarul Boeriu încă a fost arestat, dar doamnele maghiare s'au îmbrăcat în doliu și au mers la Hatvany să ceară pardon. Astfel Boeriu a fost eliberat. Pentru tatăl meu nici o doamnă de maghiar nu s'a îmbrăcat în doliu și n'a cerut pardon.

Cu toate aceste, în 9 Maiu, când au sdrobit și nimicît Românii armata maghiară, mai multe sute femei și copii maghiari la casa noastră și-au căutat și au și aflat scut. Noi i-am dus în biserica gr. cat., unde tatăl meu era prim episcop; acolo i-am dat în grija lui Iancu, care i-a ocrotit, altcum nici altarul, nici casa lui Dȃeu nu i-ar fi mântuit de lancea „Moșilor“. O constată altcum aceasta Ungurii din Abrud în „Pesti Napló“, Nr. 238 anul 1881, că pe ungurii abruȃeni Șuluțescii i-au scăpat de moarte: tatăl meu, apoi Simion Șuluțiu și popa Amos Tobias, a cărui soție era sora lui Simion Șuluțiu.

Pe Dragoș l-au omorît Românii, aȃcă l-au tăiat în lănci, pentru-că el garantase de repește-ori că: „Armată maghiară nu va veni în munți.“ Iar când s'a dovedit că totuși vine, atunci din nou a garantat că: „Nici unui Român nu i-se va întembla nimic.“ În faptă însă Ungurii au săvârșit cele mai mari barbarii.

Când a văȃut Iancu pe Dragoș mort, s'a supărat și a ȃis poporului: „V'ați luptat cu honveȃii așa brav, încât îmi vine să ve sărut pe toți; dar că ați omorît pe Dragoș, mi-ați amărit sufletul“.

Cum s'a putut întembla ca o armată de 3000 oameni, cu tunuri și cavalerie să petrundă o distanță așa mare, fără a fi observată?

Astfel se întrebă toți, dar nime n'a respuns. Lucrul se esplică de sine: Iancu într'atăta s'a încreȃut în *cuvântul de onoare*, încât a desființat lagărul, care păzea la graniță. Glotașii, cari cine scie de când nu-și veȃuseră caminul, au grăbit acasă, cântând:

„Voi Unguri și voi Secui,
Puneți-ve arma 'n cui;
Căci nu-i pâne, nice grâu.
Numai sânge până 'n brâu“.

Și tocmai aici zace infamia: Hatvany avisat prin spionii Ungurilor din Abrud, Fülöp și Geringer, precum o mărturisește aceasta Rákossy în

„Közérdek“ Nr. 40 și urm. a 1891, (veđi „Gazeta Transilvaniei“ Nr. 92 anul 1892), ignorând armistițiul a crezut că va puté pune mâna și pe Iancu, îi va stînge viața și va pune capet rezistenței Românilor. Ceea-ce s'ar fi și întemplat, dacă mama mea nu-l avisa pe Iancu.

În 16 Maiu a intrat Hatvany a doua-oară *cu o nouă trupă* în Abrud, spre a repara rușinea. De astădată s'a purtat și mai barbar. Chiar și pe cerșitorii români lăsa să-i împusce înaintea bisericii gr. cat., de unde curgea sângele pe stradă.

Acum a pățit'o Hatvany și mai reu. Ca să înșele pe Români n'a fugit, ca prima dată, înderet cătră Zărând, ci cătră Zlagna.

Românii, observând aceasta apucătură, s'au luat după el în pași de fugă. La dealul Cerbului l-au ajuns. Când s'au văđut ambele armate față în față, pe un moment s'a făcut o tăcere mormentală. Tăcere, ce premerge furtunei. Deodată resună strigătul Tribunilor, precum resună viforul în munți: „Dați năvală!“ Căpitanii repetară acest strigăt, precum repetă stâncile trăznetul isbit de ele. Iar poporul a erupt într'un „hurra!“, precum erumpe uraganul, prevestind judecata ڃilei de apoi, și a năvălit asupra tunurilor și asupra armatei maghiare, precum năvălesc, după o rupere de nori, valurile furibunde ale rîului turbat. Atunci a comandat și Hatvany. Ce credeți că a comandat el? Rákosy, care ca honvéd a fost de față, ڃice în „Közérdek“ Nr. 40 anul 1891, că Hatvany a ڃis: „Oficieri și huszári să ne mântuim viața!“ și-a aruncat sabia și a fugit. În puține momente, ne spune Rákosy, pământul a fost acoperit cu cadavre, cu arme, cu chivere, cu mantale, cu straițe și alte recuisite. Românii cuceriră tunurile. Rușinea pentru Hatvany a fost perfectă. Și când ar fi numai atâta; dar Rákosy ne spune că: Dacă vre-un cetățean maghiar din Abrud a cutezat să fugă alătura cu Hatvany, acesta a strigat husarilor: „pușcați-l!“ Veđi aceasta e barbarie. Apoi vă mai mirați, că poporul român, care opt luni de ڃile părăsindu-și nevestele și copiii, în vai și amar, au luptat flămânđi, desculți, cu pușci de iepuri „cu cremine“, majoritatea cu lănci, cu pari, cu tunuri de lemn și cu bolovani, în contra artileriei, cavaleriei și a armatei regulate, vęđęndu-se trădați într'un mod atât de infam, s'au resbunat și au omorit pe Unguri, când Hatvany însuși prin husarii sei îi omora, ca să poată fugi mai bine.

Iată un splendid exemplu despre bravura „Moșilor“. Sey Rudolf, fiul apotecarului din Székes-Fehérvár, fost sergent major la artileria lui Hatvany, ajuns prizonier în Alba-Iulia, a istorisit în auđul mai multora în apoteca lui Kronberg, că „Moșii s'au aruncat ca nisce lei turbați cu mânilor goale asupra tunurilor, apărate cu bărbăție și desperare de legionarii vienezi, cu capul de moarte pe pălărie; au prins cu mânilor și cu dinții spițele dela roatele tunurilor, astfel le-au ținut în loc, până ce au sosit alți „Moși“, cari s'au aruncat în frănele cailor. Destul i-au pisat honvedii cu armele peste cap, dar ei nici morți nu se lăsau cu mânilor de tunuri“.

Hatvany cu 400 honveđi, din 3000 ce avea, a scăpat, dar în satul „După-piatră“ a fost atăcat de locuitori și bătut, aici au căzut peste 300 inși. Cei mai mulți au fost omoriți de femei, cari aruncau bolovani de pe dealuri pe ei. Fapt e, că Hatvany a ajuns în Brad numai cu 80 honveđi.

După sugrumarea revoluțiunii Hatvany a emigrat în America. În anul 1850 s'a întors în Ungaria trimis de Kossuth într'o misiune revoluționară. Guvernul a pus mâna pe el în Nograd; se ȳice că ar fi fost supus la mari torturi, ca să mărturisească, el însă ca să nu fie silit a mărturisi, s'a sinucis prin foame.

Mărturisesc, că eu atăta curagiu și atăta putere morală despre Hatvany n'ași fi presupus. Eu vorbisem cu el în 7 Maiu, atunci când am mers fără scirea părinților, noi trei frați, să-l rugăm: „să ne spândure, să ne împușce, să ne belească, sau să facă ce va vrea cu noi; dar tatălui nostru să-i dea bună pace.“

* * *

Iancul, în raportul seu trimis Imperatului, continuă astfel: „După-ce planul de operațiune, mascat prin negociațiunile de mai nainte, nu reușise de loc, guvernul decise, ca același plan să fie realizat acuma numai prin puterea armelor. Spre acest scop fuseră trimiși Baronul Kemény Farkas și Forro cu o trupă de 7000 infanterie, un escadron de cavalerie, 19 tunuri și 4 baterii de rachete asupra centrului munților (Abrud); tot odată însă au fost întărite considerabil și trupele de insurgenți, cari operau în contra liniilor noastre de cordon mai depărtate, întru atăta, încât armata întregă maghiară, care opera asupra strîntorilor celor mai îndepărtate în combinațiune cu Kemény, făcea ca la 15 mii ostași*).

Pe drumul ce duce dela Cluj la Oradea-mare operațiunile erau conduse de cătră așa numitul Kossuth cel mic, anume Vasvári; din partea de cătră Turda erau Egloffstein și Pápai; de cătră Teiuș maiorul Juhász, un Român renegat, de cătră Zlagna maiorul Kovács, și mai departe de cătră Mureș în jos alții.“

Lupta lui Iancu cu Baronul Kemény Farkas ținū din 9 până în 16 Iunie. În aceasta ȳi Ungurii s'au retras din Abrud cătră Alba-Iulia. Rapoartele unguresci ȳic, că pe Unguri i-a învins foamea nu „Moții“, iar rapoartele romănesci spun, că armata maghiară a fost bătută, și că avuse 500 morți; iar cei răniți s'au transportat pe 60 de carē în deosebite spitale din țeară. Dar chiar foamea să-i fi silit a se refugia, victoria e pe partea Iancului, care le-a tăiat toată comunicația și a împedecat proviantarea Ungurilor.

Altcum iată ce mărturisire face Gabányi în „Honvéd“ Nr. 154 din 26 Iunie anul 1849: „Legyen szabad barátom megmondanom néked, mi-

*) Cât de conscientos a fost Iancu, se dovedesce prin raportul unui oficier din armata lui Kemény, publicat în „Honvéd“ din 26 Iunie 1849 Nr. 154, în care se ȳice că: „Aproape jumătate din armata ardeleană se află în acțiune în contra munților“.

kép ez oly táborozás, mely a világ bármely első hadvezérének is becsületére vált volna. (Să-mi fie permis a-ți spune ție amice, că aceasta campanie ar pute servi spre onoare ori cărui renumit general din lume).

Mai la vale :

„A moczok nem gyávák, sok jeles tiszt állitasa szerint, kik Erdély valamennyi táborozásaiban részt vettek, a moczok jobban állják a tüzet, mint Puchner katonái állották“.

(Moșii nu sunt lași, mulți ofițieri renumiți, cari au luat parte la toate bătăliile din Ardeal, spun că moșii sunt mult mai bravi, decât soldații lui Puchner)*).

Fapt e, că Baronul Kemény Farkas când a îndreptat cel din urmă atac în contra „Moșilor“ un glonț dintr'un tun de lemn i-a rupt frânele calului, ce le avea în mână; iar el a ȃis: „Dracul să se mai bată cu popii valachi“, apoi s'a retras din munți. Astfel mărturisește și lexiconul „Pallas“ despre Baronul Kemény Farkas, că: „Ne mai putându-se susținé, s'a retras“. Pataky în opul seu „Bem in Siebenbürgen“ la pag. 84 spune, că într'un singur atac au căduț 120 de honveđi. Iar atacuri au fost foarte multe.

Dacă Românii ar fi fost provęduți cu arme și munițiune, așa precum au fost Ungurii, ȃeu nu știu câți oameni și câte tunuri și-ar fi putut Kemény scăpa.

* * *

Vęđurăm dialogul purtat de Vasvári și Iancu în luna lui Iunie 1848 în casa lui Iancu în Vidra. Acești celebri tineri își dăduseră cuvântul că „o să se întâlnească în luptă.“ Vasvári a organizat o armată numindu-o „Bocsokay csapat“, și frământat de dorul și de ambițiunea să săvırșască el, ceea ce încă nimerui nu i-a succes: a învinge pe Iancu, a pornit deci cu 3000 de oameni și 5 tunuri, ca să cucerească munții.

În 6 Iulie 1849 s'a dat lupta la „Fântănele“ între armata lui Vasvári și glotașii români, comandați de tribunul Corcheș, care avea 123 vânători și 317 lănceri, apoi femeile din Mărișel comandate de Palagia Roșu, toate călare.

Lupta a fost înfricoșată: au luptat piept la piept. Vasvári a luptat în fruntea legiunii sale ca un leu, îndemnându-o la atac. În urmă a căduț mort de pe cal, lovit de lancea lui Todor Gavrilă. Astfel i-s'a împlinit visiunea de a fi înmormântat la „Fântănele“.

Întreaga legiune a lui Vasvári a fost nimicită; cei mai mulți ofițieri și 850 ficiori morți; arme, tunuri, cai, 100 de boi ș. a. t. au căduț în mânilé „Moșilor“.

*) Sub numirea „Moșii“ Ungurii înțeleg pe toți țeranii din munții apuseni; „Moși“ însă sunt numai locuitorii din satele Vidra de jos, Vidra de sus, Neagra, Albac, Scărișoara, Ponorel și Săcătura, unde bărbații poartă përul împletit chică, și legat în virful capului „moș“. (Veđi dicțion. limbei rom.).

De pe inelul cu inscripția „15 Martie 1848“, am recunoscut eu, că viteazul comandant maghiar a fost acel Vasvári, care cercetase pe Iancu anul trecut.

Când i-am spus lui Iancu, el îmi dăse cu durere: „Aș fi dat 10 ani din viața mea, să-l fi putut mântui. Pagubă de el ce tinăr talentat a fost“. La locul catastrofei i-s'a ridicat lui Vasvári un monument cu epitafiu: „Paulus Vasvári Fehér natus in Tisza-Büd 1826, abiit 1849 . . . pro patria in lupta libertatis. Fratri pia soror posuit“.

Când ministrul de interne a oprit colecta pentru monumentul lui Iancu, eu am publicat în „Gazeta Transilvaniei“ Nr. 167—8 a. 1895, un articol, care încă e o dovadă despre nestrămutata suvenire, ce o păstrez eu amicului meu din tinerețe. Va servi odată și ca material la istoria evenimentelor contemporane. Mai ales că atestatul meu, subșternut ministrului în calea recursului, a contribuit în mod esențial la ridicarea secuestrului, prin care se ordonase confiscarea banilor adunați pentru monument.

Aici e locul să observ, că Iancu a fost cel mai generos inamic, el nu numai tracta cu omenie pe toți prizonierii, dar îi și dăruia cu bani. Era un prim-locotenent dela artileria maghiară, prizonier în Câmpeni, despre care eu am scris în „Memoriul“ meu, acestuia în fiesce-care îi dăruia 5 fl.

* * *

Barițiu, în vol. 2. p. 544, dăce următoarele: „Până în ziua de azi mai întreabă mulți Români și neromâni din generațiunea nouă: cum s'au putut ține și apăra Români cu atâta succes, dacă n'au avut arme, nici au fost disciplinați? Lipsă foarte mare simțiau Români de *tunuri*. Înainte de a le aduce Hatvany de doue ori puscii, munițiune și patru tunuri, Români în lipsă de turnătoare pentru tunuri de metal, precum o avuseră Secuii, veniră la idea, ca să-și sfredelească tunuri *din groși de brad mai elastic*. Adevărat, că din câte un buciom de acela puteau să tragă cel mult de 9—10 ori și lemnul crepa; dar din vre-o 10 tunuri de brad tot trăgeau de vre-o sută de ori, și efectul moral, încurajarea la ai tăi, spaima la adversari se producea în grad de necreșut. După aceea Români făcuseră și tunuri de fier. Încât pentru disciplină, aceea încă veni cu mărirea periculelor și cu instinctul conservării“.

Armele luate dela honveđi Români de loc nu le-au putut folosi, pentru-că erau de alt sistem, cu capsule mari, sistem nou introdus atunci la honveđi; capsule de cari Români n'aveau nici puteau să-și procure, pentru-că nu se aflau de vândare. Români aveau puscii cu „*cremene*“, și foarte puțini aveau cu percusiune. Tunurile nici n'au încercat a le folosi. Nu era nici munițiune, mai ales gloanțe potrivite, nici cine să le manueze. În cele mai multe casuri au învins Români *cu năvala*. N'aveau adese decât praf, cu care spărgeau băieșii (minierii) stâncile, iar acesta în pușcă nu se aprindea, pentru că nu ieșia pe țiga puscii (piston).

Invențiunea tunurilor de lemn era pe aci să-l coste capul pe tatăl meu. Cel dintâiu cuvânt, ce i l-a adresat Hatvany tatălui meu, atunci

când l-a arestat, a fost: „Ah! D-ta ești acela, care a inventat tunurile de lemn și semnalul de a avisa pe Valachi despre apropierea Maghiarilor? Îți voiu răsplăti invențiunea cu un patent potrivit“. (A înțeles furcile). (Semnalul era: Lagărul românesc pe unde s'apropiau trupele maghiare, trebuia să aprindă foc la locul cel mai înalt; comuna vecină la moment făcea asemenea; toate celelalte îi urmau. Astfel în vre-o câte-va oare locuitorii din munți erau avisați și alarmați. Un escelent telefon). Tatăl meu i-a răspuns: „Da, eu sunt acela. De astădată însă nu s'au alarmat munții, nici s'au folosit tunurile, pentru-că noi am încheiat pace cu Dragoș, ca reprezentant al guvernului maghiar, care pe onoarea națiunii maghiare ne-a garantat armistițiul, amnestie și deplină libertate“. — „Decamdată — dize Hatvany — vei fi arestat în casa proprie. Dacă vei încerca să fugi, vei fi împușcat“.

Fratele meu Dionisie, consilier de tribunal reg. în pensiuine, avea s'o pățască tot astfel, pentru-că el după terminarea cursului juridic intrase în regimentul Carol Ferdinand Nr. 51 staționat în Italia, în calitate de *Cadet ex propriis*. După un an s'a întors acasă, apoi a organizat — în calitate de căpitan și comandant — garda națională din Abrud și Abrușel, după metoda și după regulile armatei regulate. Despre aceasta gardă dize Iancu în raportul său, că i-a făcut mari servicii.

Tatăl meu a fost denunțat de Ungurii din Abrud; dovadă e „Közérdek“ Nr. 40 și urm. a. 1891, în care Rákósy din Abrud dize între altele: „Șuluțiu era pe timpul revoluției unul dintre cei mai cu influință; mâinile lui lucrau pe tot locul, numai nu pe față“.

Credeau coconășii dela „Közérdek“, că eu me voiu spăria și voiu nega faptele tatălui meu. Eu însă le-am răspuns în „Gaz. Transilvaniei“ Nr. 100 a. 1892 între altele: „Una n'ar trebui s'o uite Maghiarii, că dacă ei privesc cu mândrie la fortăreața Komárom — apărată de renumitul general Klapka, — pe care Austriacii, pe lângă tot ajutorul muscălesc, n'au putut-o cuceri, apoi și Românii privesc cu mândrie la munții apuseni, supuși comandai lui Iancu. Maghiarii au cucerit Ungaria și Transilvania, au aruncat armata austriacă peste graniță, dar munții apuseni nu i-au putut cuceri, deși Românii se luptau numai cu puscii de iepuri, cu tunuri de lemn, cu lănci și cu bolovani, flămânți și desculți. La aceasta glorie și tatăl meu își are partea sa bunicică. Și are să se scie preste toți timpii seculari, că cele dintâiu tunuri de lemn — tunuri legendare, — cari au resunat în anul 1848 în munții apuseni, întru vestirea sfînțeniei jurământului depus în Câmpul libertății, întru apărarea neamului românesc, au fost făcute din ordinul și după îndrumarea tribunului ad honores, Iohan Sterca Șuluțiu, tatăl meu“.

Iată și două documente, câte au putut scăpa de perire, cari s'au găsit în casa lui Alexandru Iancu, mort în 2 Octobrie 1855 (tata lui Avram Iancu), aceste documente se află la Asociațiune.

Domnului *Nicolae Corcheș*, tribun
din oficiu în

Câmpeni

„Sciind că domnul Iancu nu-i în Câmpeni, am venit a-ți face cunoscut, că la Bucium sunt patru tunuri în lucrare, câte de un stângin de lungi și se fac din fier vârsat cupțușit cu lemn. Dudele (țevile) cele vârsate le-am căpătat din Bucium dela mașina lui Schlafkovits, de 6 țoli largi și de un țol groase. Meșter avem bun*), și de cumva ne-am pute folosi, atâta fier vârsat, pe aceea seamă, și mai largi avem, cât și 30 de tunuri am pute face. Pe Marți vor fi gata vreodouă. Ai grijă și ține praful cel de tunuri, (tata-l primise din Alba-Iulia și-l trimise lui Iancu) ține și pe seama noastră, precum și din gloanțele cele mari, ca dela 6—8 funți și carteciuri.

„Înscințează și pe dl Iancu despre acest lucru.

Abrud, 2 Ianuarie 1849.

Ioan Șuluțiu m. p.,
tribun.

Domnului prefect *Avram Iancu*

în

Câmpeni

„Trimit cei 406 funți de plumb; praful âncă nu l-am căpătat. Goleșcu aseară veni dela Zlagna, spune că armata lui Bem a pornit cătră Blaj, cu ce scop nu se scie, de obște se vorbesce, că vrea să atace Sibiiul din nou; destul că pe unde merg tot pustiesc, și bărbății, cari sunt harnici, îi duc cu sine. Ce va fi de noi, Dumneșeu scie; destul de rău stăm; me mir și de comitetul național, de ce nu scie. Ar fi bine să trimiți expres la Sibiiu, să vedem cum stau lucrurile. Se vorbesce, că Laurian a scris dela Olmüț comitetului, me mir cum nu se împărtașesce prefectilor — fi bun trimite âncă astăzi expres la Sibiiu; apoi te rog trimite-l pe la mine. Serie și la Dobra, ca să fii sigur pentru bucate, și dă-le drum slobod. Numai decât scie pentru bucate, ca nu cumva întorcându-se barbarii pe acolo, să le pustiască“.

Abrud, 2 Februarie, 1849.

Ioan Șuluțiu m. p.,
tribun.

„Gaz. Trans.“ Nr. 124 a. 1891.

* * *

Iancu n'a fost numai un căpitan brav, ci el a fost și omul ordinei; în mijlocul luptelor sângeroase nu și-a uitat nici de siguranța personală și a averii locuitorilor din prefectura dînsului.

*) Meșter bun de tunuri avea tatăl meu și în Cârpeniș.

Prin proclamația dînsului din 4 Martie 1849*) dădu munților apuseni o nouă organizare civilă, instituind în fruntea tuturor comunelor un magistrat cu reședința în Câmpeni.

Ca president al acestui magistrat (curte de apel) a numit pe Iosif Sterca Șuluțiu, un văr al meu, fiul spanului cameral din Ofenbaia, care însuși era funcționar cameral în Câmpeni; un bărbat tinăr bine instruit, cu un rar caracter și foarte popular. Mort deja prin anii 1850 ca administrator. Acestuia i-a încredințat Iancu organizarea județelor (scaunelor) sătesci.

În scurt timp prefectura lui Iancu a devenit un model.

La începutul lunii lui Decembre 1849 mersese Iancu la Hălmagiu la tîrg. Îndată ce poporul a prins veste despre prezența „Iancului“, se imbulzea ca să-l poată vedé și saluta. Deodată vine o patrulă de soldați și-l arestează pe Iancu. Poporul smulge pari din garduri, năvăleşce asupra soldaților, unde Iancu era deținut și pretinde eliberarea lui. Atunci căpitanul roagă pe Iancu ca: „să liniștească poporul, căci arestarea dînsului s'a făcut *din greșeală*“.

Iancu liniștește poporul, apoi încălecă și merse acasă.

Marele Lexicon maghiar, Pallas, întemeiat pe opinia ȕiarelor maghiare, ne spune că: „guvernul austriac, după ce a înșelat pe Români cu promisiuni, pe cari nu le-a împlinit, se temea că Iancu se va răsbuna, de aceea-l spiona și de aceea l-a și arestat“.

Fapt e, că o mai mare mișelie și ingratitude guvern n'a făcut, de cum a fost arestarea lui Iancu.

* * *

Revoluția maghiară a fost înecatâ în sânge. Maghiarii au depus armele în mânilor Rușilor. S'a inaugurat un sistem absurd, cu un guvern pe cât de brutal, pe atât de ignorant, care, răzimat pe opt-sute de mii baionete, s'a apucat, să germanizeze.

Îndată după suirea pe tron, Împăratul Francisc Iosif I, la propunerea ministrului contele Stadion, a convocat cu datul din 2 Decembre 1848 o „anchetă“ dintre popoarele, cari au rămas credincioase tronului, pentru de a asculta durerile și dorințele lor. Din Ardeal a chiebat ministrul în luna lui Februarie 1849 pe Șaguna, pe protopopol Popasu și pe Stoica, consilier la comptabilitate. Vădëndu-se aceștia prea slabi față cu o misiune de o așa mare gravitate, au stărunit să se mai chieме și alți bărbați din Ardeal. A chiebat deci Șaguna cu învoirea ministrului pe Laurian, pe Pop de Macedonfy**) pe Csúpe Lászlo de Drágavilma și pe secretarul seu pe Iacob Bologna.

Aceștia, constituindu-se împreună cu Românii din Ungaria și Bucovina într'o „anchetă“, au prezentat Imperatului în 27 Februarie un

*) Veđi proclamația în cartea lui Teofil Frâncu și Candrea, „Moții“ pag. 299.

**) Macedonfy și Csúpe au fost funcționari în Viena.

„Memorand;“ iar în 5 Martie presentă Șaguna un „Memorand“, subscris numai de el, prim-ministrului Felix Schwarzenberg.

Răspunsul la aceste „Memorande“ e rescriptul împărătesc din 18 Iulie 1849, prin care *Românii s'au îndrumat la constituția publicată în 4 Martie 1849, care era însă aprobată de Impăratul deja în 10 Februarie 1849.*

În urma acestui refus „ancheta“ a subșternut în 30 Iulie 1849 o nouă petițiune, în care arată, că Românii prin acea *constituțiune octroată* sunt cu totul ignorați, apoi cer îndreptare. Vădându-se desconsiderați au chiebat pe Avram Iancu ca el cu autoritatea dînsului să-și cerce norocul. Iancu a și fost primit în audiență la Impăratul. Mai târziu împreună cu membrii din „anchetă“ a fost primit de ministrul „more consveto“ *cu un zîmbet pe buze*, apoi i-a dimis cu cunoscuta frasă diplomatică: „Bene sperare jubet Sua Majestas“.

La vre-o câteva zile Iancu a fost citat la poliție, să i-se inmanueze o decorație. Iancu însă a refuzat decorația dîcînd, că „dînsul s'a luptat pentru tron și națiune. Guvernul să mijlocească acordarea drepturilor promise neamului românesc; atunci va primi decorațiunea, altcum nu“.

Atunci Iancu a fost provocat de poliție, ca în 24 de oare să părăsească Viena, la din contră va fi dat afară cu forța.

Sърmanul Iancu îmi dîse după reîntoarcere: „Numai acumă vîd eu bunavoința Vienei și că ce mare nefericire a fost refuzul cererii noastre de a înarma una-sută-mii ficiori, care ar fi făcut de prisos chiama-rea Muscalilor în țeară. Ei, dar atunci trebuia să-și îplinească angajamentul! Acumă nu ne mai creastă Neamțul“.

Am amintit acest episod din viața lui Iancu, ca să se vadă: ce mare pond punea toată românimea pe numele dînsului — una la mînă; iar alta la mînă, pentru ca păteniile lui Iancu să ne fie o busolă în labirintul evenimentelor ce au urmat.

* * *

Anul 1852 a fost cel mai fatal an în viața lui Iancu. În acest an venise tînărul Impărat în Ardeal, ca să cunoască în persoană această țeară și popoarele ei, despre care nemuritorul Impărat Iosif al II-lea, care călătorise în anul 1783 în Ardeal, întors acasă întrebat de mama sa de geniala Împărăteasă Maria Teresia: „Spune-mi ce ai vîdut în Ardeal?“ a răspuns: „Am vîdut o nobilime maghiară arrogantă și tirană; un popor săsesce egoist; și un popor valach asuprit și degradat la soarte de animal“.

Iată un splendid exemplu, ce confirmă simțul nobil al Impăratului. După rescoala lui Horia 1784 cancelaria curții împărătesci propuse înființarea de școli în munții apuseni: „pentru de a puté cresce din acei oameni, cari seamănă cu fiarele răpitoare, cetățeni de stat“.

Resoluția Impăratului Iosif al II-lea, *scrisă cu mîna proprie*, sună astfel: „Școalele de sigur sunt trebuincioase, dar starea risipită a caselor prin munți, îngreunează și împedecă rezultatul. Spre cultivarea acelor

„fiare răpitoare“ doară ar fi tocma așa folositor, dacă *stăpânii Valachilor* ar umbla pentru un timp oare-care înșiși la școală, unde *și-ar pute câștiga principii mai bune*“. (Szilágyi Ferencz, A Hora világ Erdélyben. pag. 19).

Planul de călătorie al tinărului Impărat Francisc Iosif I, în vara anului 1852, era statorit de guvernatorul Schwarzenberg, care a așteptat pe domnitor la marginea Ardealului în satul Cașovița. În 17 Iulie Iancu merge însuși la Cașovița și după multă stăruință îi succede, ca să înduplece pe Schwarzenberg să facă propunere Impăratului, să-și schimbe marșruta și să treacă munții pe la „Găina“, să vadă țeara „Moților“.

Impăratul primesce propunerea; urcă munții, prânzesce la „Găina“, trece prin Vidra, pe dinaintea casei lui Iancu, în acea noapte doarme în Cămpeni, dar Iancu nu se înfățișează înaintea Impăratului.

Lumea întreagă întreabă și va întreba în veci:

Ce-a fost cauza? — dar răspuns nu va primi, pentru-că Iancu l-a dus cu sine în mormânt.

Toate scrierile maghiare spun, că Iancu vedându-se înșelat și desconsiderat pe sine și pe poporul român în speranțele și promisiunile avute, de aceea n'a vrut să se înfățișeze.

Cei mai mulți Români, după cari s'a luat chiar și mitropolitul Șuluțiu, cel mai mare și sincer binevoitor al lui Iancu, spun, că mintea Iancului ar fi fost alterată prin marea bucurie, vedând că Impăratul a primit propunerea lui de-ași schimba planul de călătorie și de a cerceta țeara „Moților“. Mitropolitul Șuluțiu a scris despre Iancu așa precum i-au istorisit unii și alții dintre prefecți și tribuni; unele informațiuni dintre acele însă au fost neesacte. Eu nu pot împărtăși acea părere deși ar fi în favorul amicului meu Iancu, că el ar fi fost atunci smintit la minte. Și n'o pot împărtăși pentru că nu poate fi motivată, de cumva n'am primi de adevărată vorba, ce se dice că ar fi dis mama lui Iancu, după reîntoarcerea lui din Cașovița: „Sufletul meu, lumina mea! a fost otrăvit cu ciuciuleți“ (bureți).

Și n'o pot primi pentrucă iată ce i-se scrie „Gazetei Transilvaniei“ (Nr. 63 a. 1852) din Cămpeni: „Iancu dispărù pe neașteptate dintre ceilalți soți ai sei și ce este mai neplăcut, că *mulți nu vreau a crede*, că cauza dispărerii și a retragerii lui n'a fost alta decât o iute schimbare a sănătății, încât să nu fie în stare a mai ieși între ceilalți“.

Înainte de sosirea Impăratului (21 Iulie) a fost perfect sănătos, dovadă epistolele lui scrise în 18 și 19 Iulie protopresbiterului gr. cat. din Zlagna, Mihali. („Gazeta Transilvaniei“ Nr. 63 a. 1852).

Dovadă sânt toate pregătirile, ce le-a făcut însuși Iancu pentru întimpinarea cât mai strălucită a Impăratului. Dar în timpul cât Impăratul a stat în munți iată ce s'a petrecut:

„Iancu înaintea Impăratului“. Sub acest titlu a apărut în „Neue Freie Presse“ anul 1888 o notiță despre călătoria Impăratului în Munții Apuseni și despre cauza neînfațșării Iancului înaintea Impăratului.

S'a scris de repețite-ori în toate ȋiarele naționale despre acest episod dureros și de foarte mare importanță; și bine s'a făcut.

Eu încă, ca judecător pățit, m'am grăbit ca nu cumva comandantul gendarmilor, la care se povoacă „Neue Freie Presse“, să moară înainte de a fi ascultat, m'am adresat numai decât cătră reverendisimul domn protopop din Deva Papiu cu rugarea, ca d-sa să-l întrebe pe acel comandant și să-mi trimită răspunsul dînsului.

Iată răspunsul zelosului domn protopop:

Deva, 28 Decemvrie 1888.

Spectabile domnule Jude!

„La amabila și prețuita D-Tale epistolă dto 23 l. c., numai decât după sosirea mea acasă din o excursiune în tract, mă grăbesc a-ți răspunde cele-ce am aflat dela respectivul Löwenhardt referitor la incidentul neprimirii în audiență a fericitului martir al națiunii, regretatului Iancu.

„Acest comandant al posturilor de gendarmi, puse sub comanda lui cu ocasiunea epocalei veniri a Monarchului în Munții-Apuseni, mi-a descoperit următoarele:

„Eram avisați, că Maiestatea Sa vine dela Deva preste Brad în munți, precând deodată am primit avis dela comanda de gendarmi, că Maiestatea Sa va veni dela Deva preste Baia-de-Criș, Hălmagiu, preste munțile Găina în munți, și să mă pun în atingere cu comisarul din munți (mi-am uitat numele acestuia*) și cu Mânzat, de a repara drumurile și a face tot posibilul pentru susținerea ordinei. M'am dus la numiții domni și li-am aretat depeșa și ne-am pus pe lucru cât ni-a fost cu putință; în aceste 3 ȋile am convenit cu Iancu, cu care aveam cunoștință personală, i-am descoperit sosirea așteptată în munți a Monarchului și marșruta, mi-a răspuns laconic „sciu“, într'aceea noi ne căutam de lucru cu numiții domni.

„Înspre ȋiua precând era să sosească ne-am dus prin mulțimea poporului venit din toate părțile în veștminte serbătorești la Iancu, care nu era acasă, dar mai târȋiu a venit.

„Iar în dimineața următoare am plecat spre munte în sus; Iancu n'a venit cu noi. Sosind în vârful muntelui, a sosit Monarchul cu suita Sa și la un loc frumos au descălecat și au luat un prânȋ frugal; după aceea s'au suit toți pe caii oferii de noi, Monarchul înainte și eu cu gendarmii, împărțiți la dreapta și la stânga Monarchului, alătura, făcând cale prin mulțimea poporului, am trecut prin Vidra pe dinaintea casei lui Iancu, unde erau adunați preoți în ornat bisericesc. În învălmășeala ceu mare și în iuțeala noastră nu am observat, dacă Monarchul a privit spre casa Iancului ori nu; ci atent la comanda Monarchului, care ne striga

*) Obengruber se numia.

„*vorwärts Gensdarmen*“, ne-am dus până în Câmpeni, unde am sosit pe „înserat și unde orașul era iluminat, și prin mulțimea poporului am străbătut la cuartirul pregătit pentru Monarchul. Aici îl așteptau servitori „de ai Curții și gendarmi de Curte la casa văduvei Kalcher, și Monarchul, „întrând în odaie, a luat un păhar de apă și s'a culcat, rămânând la ușa „casei doi gendarmi de Curte, iar noi prin curte țineam ordine.

„Suita Maiestății Sale, în *sunetul muzicii militare*, care sosise spre „întimpinare în Câmpeni, își petrecea la o masă din grădină în apropierea „caselor, negenată de a conturba odichna suveranului lor. Eu am primit „ordin, ca ori-cine ar veni, chiar principele guvernator de Schwarzenberg, „să nu permit a intra la Monarchul, că voesce să se odichnească fiind „obosit. Pecând se petreceau aceste în curte, unde porțile erau în- „chise și pázite de gendarmi, Iancu a venit cu câțiva inși, de cari nu-mi „mai aduc aminte, și apropiindu-se de intrare, i-am eșit înainte și mi-a „șis, că el vrea să între la Monarchul; eu i-am spus că am ordin să nu „las pe nimenea, el îmi dicea, că trebuie să între, că are ordin, eu nu „puteam să-i conced având contraordin, și în vâlmășeala aceasta, nu „sciu, a vădut și audit ori a fost însciițat de gendarmii mei, generalul „adj. contele Grüne, care a venit dela masă la noi, și întrebând ce voesce „acest domn, i-am spus că voesce să între, spunându-i cine este și că „scie nemșesce. Atunci Iancu i-a descoperit și lui, dar acesta i-a re- „plicat ordinul, vădând însă, că Iancu insistă mai mult și că nu voesce „să aștepte până dimineața, precum îi spunea generalul „cu un ton fin „și cavaleresc, că dimineața va da audiență, fixându-l în această con- „versațiune, s'a întors și mi-a șis, că eu sciu ce ordin am și că ce am „de făcut. Cu aceste s'a dus la masa, unde se aflau ceialalți generali din „suită, iar eu am rămas cu Iancu, l-am luat de subsuoară și ne-am în- „dreptat spre ușa din grădină, și ajungând acolo, l-am scos din grădină și „am închis ușa. Întorcându-me la locul meu, am dat ordin gendarmilor „să iese la strade să vadă ce se petrece și să susțină ordinea; pe con- „ducătorul postului de gendarmi din loc l-am trimis la Tioc Todor, să „vină până la mine; acesta a și venit și l-am întreat: „Unde este „Iancu?“ Mi-a răspuns, că s'a dus acasă. „Într'adevăr?“ „Pe onoare mea“ „mi-a răspuns.

„În dimineața următoare m'a întreat generalul Grüne de două-ori „unde este Iancu, că Maiestatea Sa îl primesce în audiență. Iancu însă „nu s'a mai arătat.

„De aici apoi Monarchul a plecat prin Roșia la Detunata, unde a „petrecut mai mult, mâncând și balmoșul istoric și privind jocul tine- „rilor, și apoi s'a pus cu suita în mișcare spre drumul ce duce la Zlatna, „ocolind Abrudul.

„Aceasta e pe scurt ce mi-a istorisit acest fost comandant de gen- „darmi, se înțelege, cu mai multe amenunte, pe cari nu le-am aflat toc- „mai de interes a le mai înșira. El încă dă cu socoteală, că acolo în

„munte s'a făcut poate planul sau apoi în Deva, când s'a stabilit mergerea preste muntele Găina, dar aceasta ar fi mai mult pentru, decât „contra atingerii locuinței lui Iancu. Din toate aceste nu putem erua adevărul și numai urmările ne fac să concludem, că *întrigă a fost la mijloc*, după-ce a mai urmat apoi și internarea lui în Alba-Iulia, despre care noi pe aici avem atât de puțină cunoștință, ce a putut să fie cauza?

„Finind, Vă rog a primi deosebita mea stimă, cu care Vă rămân totdeauna

I. Papiu m. p.“

Am făcut aceasta în interesul adevărului istoric, în interesul amicului meu Avram Iancu.

Într'adever aş da mult, aş da chiar din vieța mea, — deși nu mai am așa mult de dat, — dacă s'ar pute lumina cumva întunerecul ce acopere acest secret.

Toți Românii, chiar mitropolitul Șuluț, care era cel mai mare și cel mai sincer binevoitor al lui Iancu, — pe care Iancu îl stima și iubia foarte, — s'a supărat foc pe Iancu pentru neînfrățirea dînsului, care avu triste urmări pentru Iancu și pentru poporul român.

Imensa majoritate a Românilor crede întocmai ca și domnul protopop, că Iancu a cădut jertfă unei întrigi, care își aruncă umbra până în zilele noastre.

Cine nu-și aduce aminte de cuvintele guvernatorului Schwarzenberg, adresate în Câmpeni în acea zi prefectului popa Balint: „*Sind wir denn hier sicher?*“

Auți acolo? Bieții Moți își varsă sângele pentru Împăratul, se duc la moarte precum merge mirele la nuntă, și când vine Impăratul anume între ei, ca să-i vadă, guvernatorul țerii întreabă pe unul din conducători: „Sunte noi aici în siguritate?“

Nu trebuie deci ignorată nici o împregiurare, fire-ar ea la vedere ori cât de neînsemnată, care ar pute duce la descoperirea adevărului; iar datele și dovedile la nici un cas.

Iancu are să rămână o figură plăcută și în etern stimată de poporul român, el merită deci, ca contemporanii să se intereseze de tot ce s'a petrecut cu dînsul, dacă voim ca să avem o istorie deamă de a fi transmisă posterității.

Aici să ne amintim ceea-ce Barițiu ne spune în istoria sa vol. 2 pag. 716 despre principele Schwarzenberg, care era un inamic al Românilor, care-l numia pe Iancu „*Canalie*“, iar „*Budapesti Hirlap*“ din 20 Novembre 1889 despre adjutantul Impăratului graf Grüne dice, că a fost un „*duh necurat*“, (rosz szellem). Astfel vom pute judeca: ce creșemânt merită aserțiunea grofului Grüne, că Impăratul era deja culcat când Iancu ceruse intrare?

Auți acolo! Impăratul obosit s'a culcat, iar adjutantul seu 4—5 pași dela odaia, unde se afla domnitorul, își petrecea la o masă cu Schwarzenberg, *unde musica militară cânta.*

Cum putea Iancu s'o creadă aceasta? Eu din parte-mi așa cred că Iancu va fi mers să se informeze despre audiență pe ziua următoare.

Să nu uităm, că locul de unde Iancu a fost alungat la stradă ca un ștregar, era cuartirul dinsului, de unde comanda el luptele pentru Impăratul.

Mirare n'ar fi fost, dacă Iancu la moment ar fi înebunit.

Cu toate aceste a greșit sermanul Iancu; tocma pentru că a fost într'un mod atât de brutal tractat, trebuia să se înfățișeze în ziua următoare și — totul era bine. Impăratul a întrebat de repețite-ori: „Wo ist der Iancu?“

Vă puteți închipui cum vor fi exploatat vrășmașii neamului românesc acest cas fatal!

Spuneau oameni de ai regimului, bine informați, că Impăratul avea intențiunea de a-l numi pe Iancu Baron cu rang de general și de a curma procesul „Moților“, ce-l aveau ei în contra coroanei încă de pe timpul lui Horia, ordonând segregarea pădurilor și pășunilor din munți, pentru „Moți“, parte, ce după drept și dreptate li s'ar fi cuvenit.

Iancu la provocarea mitropolitului Șuluțiu a mers pe 2 August la Cluj, ca să fie de față la sosirea Impăratului. A dus cu sine 50 călăreți și pe mai mulți tribuni. Acești tribuni l-au provocat: ca să meargă împreună cu ei la Impăratul!! Iancu li-a răspuns: „Dacă voi me siliți, me voi duce; dar să știți că atunci me lapd de apărarea procesului muntenilor“. La aceasta tribunii au replicat: „Decât să te lapeți de apărarea procesului, atunci mai bine nu merge la audiență“. Acești tribuni trăiesc încă.

În Cluj Iancu a fost la fratele meu Dionisie în cuartir, nime n'a observat vre'o schimbare asupra lui. Se dice că Iancu înaintea sosirii Impăratului s'a adresat lui Bărnuțiu și Maiorescu în Viena, întrebându-i de sfat: „să se înfățișeze, sau nu?“ De oare-ce răspuns n'a primit, nici că s'a înfățișat.

Barițiu spune în istoria lui, că are dela Iancu 6 epistole, una se referese tocma la călătoria Impăratului în Ardeal.

Care-va dintre domnii membri ai academiei din Bucuresci să publice acele epistole, altecum va rămâne în etern un secret.

* * *

În luna lui Septemvre 1852 Iancu sub pretext fals a fost înșelat să meargă la Alba-Iulia, unde imediat a fost deținut.

Iată cum mi-a istorisit el mie în 28 Octombre 1855 pățaniile lui în temnița din Alba-Iulia, ceea ce eu am descris în „Memoriul“ meu:

„Ce larmă neusitată, ce sgomot turbură liniștea Blajului? a acestui orașel modest, în a cărui piață cadrată în zilele normale nu veți altceva

decât studenți, teologi și profesori, mergând și ieșind din seminar; iar din casele din jurul pieței, unde locuiesc domnii capitulariști, vezi, ieșind bătrâni venerabili, martori ai secolului trecut, ca rațele îndreptându-se spre un centru: „la biserică“.

Ce vrea mulțimea aceasta de oameni? Lume necunoscută. Ici o grupă de domni nobili maghiari, vorbesc în limba maghiară. Colo altă grupă de domni vorbesc în limba germană. Înaintea ta trec fisionomii ne mai vădute vorbind în limba italiană. Poporul în vestminte de sərbătore străbate stradele și se vede a fi în mare așteptare. Equipage strălucite se învârtesc prin piață. Mulțime de servitori străini în ținută de gală, întră și ies din reședință. Dignitari și prelați din țeară întră în curtea mitropolitului cu trăsurile lor. Eacă sosese guvernatorul principele Schwarzenberg. Aceasta e trăsura de gală a mitropolitului, întrânsa șede pronunțitul apostolic din Roma Cardinalul Viala Prela.

E ziua de 28 Octomb. 1855. Ziua instalării mitropolitului Alecsandru Sterca Șuluțiu. Me îmbătasem de cap, de larma aceea estraordinară, de acel amestec de fanfără, sunete de clopote și de treascuri; o adevărată vijelie, care isbindu-se în dealurile învecinate, se respâdea pe valea ambelor Têrnave, cari se împreună la Blaj.

Am întrat în grădină ca să scap de învălmășala aceea.

Deodată vine camerarul mitropolitului și-mi dice:

„Me rog dle! Vă caută un domn“.

— Ți să vină aici.

— Eacătă-l că vine.

— Ei! bine ai venit Iancule.

— Servus frate Șuluțiu.

Aușind camerarul de numele Iancului, a remas cu gura căscată.

— „Că doară nu Dvoastră sunteți Iancul din munți?“ întrebă vechiul și confidentul servitor.

— Ba eu sum! fû respunsul.

— Ddeu să vă țină; n'aș da că v'am văduț pe dvoastră pentru toți străinii, câți sânt ađi în Blaj!“ Depărtându-se se mai întoarse de vre-o câte-va ori și s'a uitat la „Iancu.“

— Am o rugare cătră tine frate Șuluțiu!

— Cred că va fi posibil de împlinit; și eu me voi bucura, de a-ți face o plăcere. Dar vin'o să ședem sub acest ștejar gigantic, care deși e numai singur din neamul seu, aici în grădină, ajunge cu o pădure întreagă; se dice a fi de pe timpul când principele Ardealului Apafy reșida în acest castel. De multe-ori ședem cu Unchiul meu la umbra lui; totdeauna 'mi vine aminte, că tocma cu 100 de ani înainte a ședut un alt unchiu al meu subt acest stejar, Episcopul Aron. Cine scie după altă sută de ani, cine va mai ședé subt el? Câte suspine românesci nu se vor fi ridicat într'o sută de ani, la ceriu de subt acest ștejar!“

— Frate Șuluțiu! eu am venit aici ca să cer o audiență dela Schwarzenberg, căci n'o mai pociu duce cu Nemții, prea mă persecută, nu-mi pociu primi nici partea părintească după moartea tatălui meu. Să port procesul muntenilor, nu me lasă; ați mâne va trebui să umblu la cerșit. Roagă-te de unchiul teu de mitropolitul, să-mi 'spriginească rugarea.

— Va fi foarte greu, frate Iancule! Nu veți tu, ce e pe capul Unchiului astăzi? Mi-a spus de ați dimineată, că *ori-cine să fie*, înainte de biserică nu poate să-l primească. Abstrăgând dela vizitele celor mari, pe cari nu-i poate refusa, are de a-și recapitula mai multe cuvântări de instalare etc.

— Frate Șuluțiu! Dacă nu se va întrepune unchiul teu cu aceasta ocaziune binevenită, eu nu mai sper nimic. După biserică se pun la masă, iar după aceea Schwarzenberg pleacă imediat. Sciui eu prea bine, că unchiului teu i-se face o silă, am auzit și eu — deși trăiesc retras în munții noștri — că lui Schwarzenberg i s'a demandat din Viena, ca *nu cumva să absenteze dela instalare...* Dar cu toate aceste te rog frate... Dădele! când 'mi vine aminte, că acei oameni (Nemții), pentru a căror cauză m'am luptat eu, și care a triumfat, cu ce dispreț și cu ce urgiă se poartă în contra Românilor, cari 'și vărsau sângele, pe când ei erau alungați peste graniță, stă să mi se desfășie inima. Când îmi vine aminte, că înainte cu doi ani, când eram rob în Alba-Iulia, cum s'au purtat de infam cu mine...

„Era într'o după ameați; me preumblam înaintea „arestului meu“ eram adâncit în cugete, despre ironia sorții față cu poporul român, despre infamia oamenilor și despre aceea, că tot aici au fost arestați: Horia, Caterina Varga, în urmă eu; ei în fortăreață, iar eu în oraș; de odată funcționarul Hôhn, care avea supraveghierea peste persoana mea, vrând în-suși să se ducă la preumblare, m-a provocat, ca să me întorc în închisoare.

„Cine n'a fost rob nu scie cât de scump e aerul... și soarele lui Dumnezeu..... L-am rugat să me mai lase puținel... El n'a vrut; atunci l-am reflectat, că încă n-a trecut timpul pe cât aveam drept să fiu în aer liber.

„Hm! drept... Eu uitasem, biet de mine, că eu eram rob... și că robul n'are drept... El s'a răstit cătra mine... dar eu ca să-mi stăpânesc simțul, ce-l are chiar și robul, ori poate ca să nu me vadă umilit înaintea sa — nu mai știu nici eu — mi-am continuat drumul. Atunci el a demandat să me prindă și să me ducă cu sila în arest; îndată ce am intrat, a lăsat de au pus fiere (zale) pe ambele mele mâni..... și, oh Dumneșule!.....“

Iancu își întoarse capul, dar eu am zărit doue lacrimi, cari curgeau pe fața dînsului ca nisce mărgel. După aceasta el își acoperi ochii cu ambele mâni și cu o voce timpită și plină de durere îmi dîse: „Dumneșule! cu ce credință m-am luptat eu și poporul și iată acuma sum tractat mai reu, decât inamicii“.

Apoi ca și când ar fi vrut să alunge o cugetare, care-l tortura... s'a oprit... Deodată a sărit sus de pe scaun, s'a făcut palid ca moartea și-a strins ambii pumni, ca și când l-ar fi apucat sgârsciuri; s'a uitat cătră ceriu... nori negri și fulger treceau prin ochii sei... i-a ieșit un gemet din piept, ca și când isbucnesce furtuna în munți.

— Ce cugeți frate! funcționarul Höhn, după-ce m'a văduț înferecat, *mi-a tras, mi-a plesnit ure-o câteva palmi preste față!* Infam, de o mie de ori infam! dar norocul lui că eram în fiere, căci l-ași fi isbit de s'ar fi lipit de părete“.

M'am încercat să dau conversării o altă direcțiune și am ȃis:

— Aduci-ți aminte vre-o dată Iancule, când părinții ne-au trimis în liceul din Cluș; a doua ȃi mergând din școală acasă, vȃdui în piață o grupă mare de studenți, erau vre-o doue-ȃeci de Unguri jur împrejurul teu, iar tu singur în mijloc. Toți vorbeați și sbierați deodată; eu nu înȃlegeam un cuvânt; cu deosebire tu gesticulai cu ambele mâni. Înȃrijat că ȃi-s'a înȃmplat vre-o neplăcere, m'am repeȃit acolo, mi-am deschis calea cu coatele până la tine și te-am întrebant:

— Ce e cu tine Iancule?

— Ce să fie; iatȃ aceștia nu vreau să creadȃ, că Hunyady a fost Român.¹

— O batȃ-te să te batȃ norocul! numai atȃta e tot?

— D'apoi nu e destul?

— Eu cugetam căci doar vreau să te batȃ.

— Ți-ai nimerit'o! da că eu nu me tem de ei de toți, cȃți sunt aici“.

— Cȃt de bine le ȃii toate ameruntele în minte, — ȃise Iancu mai vesel — eu uitasem; cine le poate ținȃ în minte toate? sunt mulți ani de cȃnd ne cunoasem, frate Șuluțiu, din pruncie. Un lucru ce mi-l-ai ȃis tu în anul 1849 nu-l voiu uita până trȃiesc. Scii în Cȃmpeni la isvor?*)

Dar te rog frate Șuluțiu, — continuȃ Iancu întinȃindu-și dreapta — du-te la unchiul teu și-l roagȃ.

— Sȃ mergem, ȃisei eu, și pȃrȃsirȃm „grȃdina“.

Mȃrturisesc, cȃ de astȃ datȃ am intrat cu sfialȃ la unchiul meu, deși eu îl iubeam foarte și eram convins, cȃ el ȃncȃ me iubesc.

— Ce vrei nepoate? întrebȃ bȃtrȃnul, nu prea îmbucurat de visita mea; el avea nisce cȃrți în mȃnȃ din cari cetea, stȃnd înaintea unui coffer, din care servitorul scotea ornamentul dȃnsului.

— E aci Iancul.

— Bine; invitȃ-l la masȃ, veȃi să primeascȃ un bilet la masa din reședinȃ, dar eu acuma n'am timp să vorbesc cu el; fi bun nepoate și lasȃ-me acuma singur. Tocma aștept să vinȃ capitolul, ca să me pe-treacȃ la bisericȃ.

*) Veȃi „O lacrimȃ ferbinte“.

— Unchiule! Iancul se roagă, ca să-i spriginesci cererea dînsului la Schwarzenberg.

— Pentru Dumnezeu! numai aceasta mi-a mai lipsit; dar nu vedeți ce e astăzi pe capul meu? Nu se poate, nu se poate! Fii bun și lasă-me singur!“

Ce să fac; vedeam greutățile, dar vedeam cu ochii mei sufletesci și figura Iancului, așa precum o vădusem subț stejar. Mi-am luat deci sufletul în dinți și am zis:

-- Unchiule, să nu-l lăsăm să iasă nemângăiat din curtea aceasta, în care el a intrat cu atâta încredere“.

Nu știu cuvîntul „*curtea aceasta*“, sau tonul cu care am pronunțat aceste cuvinte, au făcut de bătrânul a tresărit.

— Bine zici tu! spune-i să vină, dar până ai bate în palme să fie aici“. Atâta mi-a trebuit și mie. Cu câteva sărituri am fost peste cele 22 trepte în coridor.

— Vino Iancule! se va duce“.

Tot cu asemenea pași am mers la bătrânul; el ne aștepta cu pălăria în mână, gata de ducă. Iancu l-a informat în puține cuvinte despre dorința dînsului. Bătrânul a intrat la Schwarzenberg; peste cinci minute s'a întors și a împărtășit Iancului, că principele Schwarzenberg și-a făcut notițele trebuincioase și că a promis, că îndată ce se va întoarce la Sibiu va dispune cele trebuincioase.

Iancu s'a depărtat plin de bucurie și plin de speranță; în scurt timp și-a primit partea părintească, pe care o dăruise deja națiunii.

Iancu n'a rămas la prânz; când ne-am despărțit mi-a zis:

— Ți mulțămesc frate Șuluțiu; am știut eu că *bătrânul nostru* îmi va împlini rugarea mea“.

Mai târziu am auzit dela nisce studenți, că l-au văzut trecînd peste *câmpul libertății*, cu *capul descvelit*, cu pălăria în mână. Negreșit, semn de o sublimă pietate pentru acel loc.

Sermanul Iancu! își va fi adus aminte de 3/15 Maiu 1848, când el a sosit acolo cu cei 10,000 de „*Moți*“; de orcanul de vivate cu care l-au primit cei-lalți 30,000 frați, cari așteptau sosirea dînsului. Atunci gemea vaea Tîrnavei de bucurie; iar acuma gemea pieptul lui de jale și durere.

Din Alba-Iulia l-a escortat pe Iancu la Sibiu, adjutantul comandantului fortăreței, Șandru, noaptea cu doi gendarmi, se temeau, că „*Moții*“ îl vor scoate cu puterea. În Sibiu a fost în cuartir la Elia Macelariu. În ziua următoare s'a înfățișat la Macelariu colonelul Baro-nul Heydte, șeful cancelariei guvernatorului, și l-a rugat pe Macelariu, să-l ispitească: „Ce dorință ar avé Iancu pentru persoana sa“. Iancu a răspuns: „*Pentru persoana mea nu doresc absolut nimic. M'am luptat pentru tron și pentru neamul românesc, nu pentru favoruri personale*“.

L-au îmbiat cu doué mii fl. salar, numai să-și ia locuința în Viena; (e rea frica) Iancu a respins.

„Mi spunea Macelariu că într'o dimineață a găsit pe Iancu în pat plângând; plângea cu atâta jale și amar, atât de teribil, încât i curgeau lacrimile, nu pe față, ci pe perină ca ploaia.

Lacrimile lui să-l bată pe acela, care i-lea causat.

* * *

În același timp a fost călcată reședința mitropolitului Șuluțiu în Blaj și locuințele lui Bărnuțiu și Maiorescu în Viena, spre cea mai mare batjocură, căci nicăiri nu s'a aflat nici o hârtie compromițătoare. (Barițiu „Transilvania“ 1 Iulie 1885).

La mitropolitul Șuluțiu au căutat după arme și munițiune: prin poduri, prin pivnițe, prin coșere etc.

Credeau adecă oamenii dela guvern, în neagra lor consciință, că Românii vor pretinde cu arma în mână drepturile naționale promise.

Tata lui Avram Iancu a murit în 2 Octombrie 1855, averea remasă de el s'a inventat și prețuit la 3449 fl. 97 cr. Această avere s'a împărțit în părți egale între Avram și fratele seu Ioan, preot, mort fără copii în anul 1871. Avram Iancu a erezit casa, în care s'a născut, rămasă pustie după moartea tată-seu; apoi mai multe parcele de arături și fâneațe, pentru cari Asociațiunea primesce o arândă anuală de 124 fl. 48 cr., în fine $\frac{1}{3}$ dintr'o moară, care aduce o arândă de 32 fl. 10 cr.

Casa s'a reparat și s'a închiriat cu 30 fl. Aceasta casă, în care s'a născut Iancu nu se va înstrăina, ci va rămâne pururea proprietatea națiunii*).

Avram Iancu, și-a testat națiunii toată averea sa, care astăzi valorează cel puțin 3000 fl.

Iată testamentul lui Iancu:

„Ultima mea voință!

Unicul dor al vieții mele e, să-mi ved Națiunea mea fericită, pentru care după puteri am și lucrat până acuma, durere fără mult succes, ba tocma acuma cu întristare ved, că speranțele mele și jertfa adusă, se prefac în nimica.

Nu știu câte zile mai pot avé; un fel de presimțire îmi pare că mi-ar spune, că viitorul este nesigur. Voiesc dară și hotărît dispun, că după moartea mea, toată averea mea mișcătoare și nemișcătoare să treacă în folosul națiunii, pentru ajutoriu la înființarea unei academii de drepturi; tare creșând, că luptătorii cu arma legii vor puté scoate drepturile națiunii mele.

Câmpeni, 20 Decembrie, 1850.

Avram Iancu m. p.,
advocat și prefect emerit.“

Au mai găsit pe moșia lui nisce oameni, cari au săpat acolo, galbini imper. (aur). Pentru acești bani Asociațiunea a făcut proces acelor oameni,

*) Cei doi plopi, cari se ved înaintea porții, sunt sădiți de mâna lui Avram Iancu.

dar ei până acuma n'au vrut să recunoască de a fi găsit decât 32 galbini, deși, precum se presupune despre semnele și despre vasul gol pe care săpătorii l-au lăsat la groapă, a trebuit să fie bani îngropați în preț mai mare.

Îndată ce diarele maghiare au aflat despre acest lucru, au tăbărit cu o furie asupra memoriei lui Avram Iancu, numindu-l: hoț. Dar iată că vine dl Jancsó Benedek și într'un mod cavaleresc constată în cartea sa „Szabadságharczunk etc.“ „că toate acele sciri sunt povești, căci a putut să-i aibă chiar tata Iancului acei bani, bătrânul i-a și căutat mai târziu, dar n'a dat de locul, unde-i îngropase, dar adevărul va fi, — țice dl Jancsó — că acei galbini au fost ai lui Avram Iancu, pe cari el i-a primit în sumă de 3000 galbini dela generalul rusesc Lüders, trimiși de țarul Rusiei; dar în acele timpuri schimbăcioase nu i-a putut folosi. Din acești bani a dat Iancu și lui Bălcescu 50 de galbini atunci, când s'a întors acasă în România, această împrejurare îl întărește pe dl Jancsó Benedek și mai mult în presupunerea sa“.

Pentru ca să se facă lumină deplină m'am adresat la un alt amic din prunție, un intim al lui Iancu, viteazul tribun Michail Andreica din Câmpeni, care în epistola sa din 4 Iunie 1897 între altele îmi scrie: „Din acei 3000 de galbini rusesci Iancu înainte de toate a plătit datoriile, cari s'au făcut cu întreținerea mai multor tribuni și prefecți refugiați în munți din țară; apoi a unor esilați din România, cărora le-a dat bani, ca să se poată întoarce acasă; în fine a dat și țăranilor, cari au fost jefuiți de honveđi. Afară de aceasta a călătorit mult în cause naționale la Alba-Iulia, Sibiiu etc. Totdeauna îl însoțiau 4—5 inși, pentru cari plătea el totul. A făcut doue călătorii la Viena; în a două călătorie m'a dus și pe mine, acolo am stat 10 luni. În acel timp erau mulți juriști, mediciniști și alți universitari în Viena, în toată săptămâna veneau după ajutoare, și el la toți le dedia. Adese conveniam cu mai mulți inși, ne petreceam, Iancu plătea tot. A cercetat împreună cu Laurian în Praga și în Carlsbad pe nisce redactori, cari au scris articlii de valoare în cauza națională. Cu primirea Imperatului încă a spesat foarte mult. Preste tot Iancu avea inimă foarte bună, ajuta pe toți cei lipsiți; astfel s'au spesat acei 3000 de galbini, ca și când nici n'ar fi fost“.

Iată un document de mare valoare, pentru reputațiunea lui Iancu.

Sigur e că Iancu și din averea sa a spesat mult încă înainte de a fi primit acei galbini. A dăruit la multe familii ungueresci ajutoare și la prizonieri maghiari. El a fost om foarte galant.

Iancu a murit în 10 Septembrie 1872 în Baia de Criș și a fost înmormântat în 13 la 3 oare p. m. în Cebea sub uriașul goron al lui Horia.

Pe casa mortuară a fălăit un stindard național cu flor negru.

30 de preoți, de ambele confesiuni, au celebrat; iar poporul din cele mai îndepărtate unghiuri în numer imens l-a petrecut din Baia

de Criș până în Cebea, cel puțin 10,000 de oameni au fost de față, mușica cânta un marș funebru; amicii lui și alți cărturari au purtat lângă carul mortuar faclă aprinse, iar clopotele s'au tras în întreg comitatul. La mormânt s'au ținut mai multe cuvântări.

A fost o înmormântare deamă de el. „Moșii“ n'au lăsat să supoarte altcineva speșele, le-au solvit doi „Moșii“ tineri. Cine au fost nu se știe. Epitafiul: *Avram Iancu*, avocat. Prefect. Leg. Gem. Rom. 1848/9. † 1872.

Aprecieri din țiare maghiare.

Am adunat tot ce am gășit despre eroul nostru. Și am gășit multe scrieri; dar vai ce puțină cunoștință de cauză. Toți acești scriitori condamnă cauza, pentru care Iancu a tras sabia din teacă; și dacă ar fi numai atâta atunci eu nici că le-aș lua-o în nume de reu. Celelalte popoare îi condamnă pe ei. *Vicem pro vice*. Aici capacitate nu încap. Dar' cele mai multe țiare scriu cu o ură neîmpăcată despre tot ce-i românesc; falsifică faptele unii cu rea intenție, iar alții din necunoștință de cauză. Pușini sânt, cari cel puțin despre Iancu mai spun și ceva bine. Unii recunosc: că Iancu a fost un bărbat tiner bine instruit; că el a fost însuflețit pentru înalte idealuri naționale; că el a fost un căpitan viteaz și un inamic human: viața bărbaților și onoarea femeilor a fost respectată; că el n'a fost un inamic orb al Maghiarilor; că el a avut o popularitate fabuloasă la Români, cari de drag ce-l aveau i-au dat numele de: „Regele munților“; că el a respins ori-ce distincție pentru persoana sa: orduri, funcțiuni; în fine, că tractarea brutală și mai ales durerea pentru neîmplinirea promisiunilor, făcute poporului din partea Nemților, vedându-se pe sine și pe popor înșelat, l-au adus la desperare, și i-au întunecat mîntea.

Astfel Lukács Béla în „*Hazánk és a külföld*“ Nr. 51 a. 1866 își introduce descrierea astfel:

„O persoană de o soarte tragică stă în fața noastră. Acea figură, care sub greutatea calamităților s'a încovoiat, care poartă pe sine urme de înfiorătoare uragane, odinioară era voinic, când în pomposul lui costum național împărția mandate la sute de mii. Acest spirit, care odinioară locuia în acea figură frumoasă, care s'a împărechiat cu sine însuși, și acum a decade — *odată se însufleșea pentru cele mai nobile idei*“.

Réthy Lajos în „*Vasárnapi Ujság*“, la un loc ăice: „Acele familii maghiare, cari au ajuns pe mâna lui Iancu, au fost fericite; viața bărbaților și onoarea femeilor au fost cruțate și respectate. La masacrarea Abruđenilor a fost și Iancu de față, dar acestei catastrofe i-a premers tradarea infamă a lui Hatvany. Iancu a luat parte cu onestitate și cu sinceritate la actul de împăciuire; când s'a descoperit miserabila tradare, n'a putut împedeca resbunarea“.

Ürmössy Lajos în „*Budapesti Hirlap*“ din 25 Iulie 1895 asemenea spune: „că Iancu a fost un inamic human și că el a luptat pentru prin-

cipii. Cu toate aceste bine a făcut guvernul, că a oprit colecta pentru monumentul lui Iancu, pentru-că acel monument ar fi fost Mecca, unde ar fi peregrinat Valachii spre a demonstra în contra statului maghiar. Și de aceasta ȕeu n'avem trebuinȕă.“

În „Ungaria“ Nr. 5. a. 1892 se află un tractat „Iancu și Revoluȕionarii României“ subscris de E. A. Popp. Aș avé multe de observat la cele cuprinse în acel tractat, me mărginesc însă la un singur punct de mare gravitate; iar aci trebuie să vorbesc, pentru-că este onoarea lui Iancu și a neamului românesc în joc, și sânt obligat moralicesce a vorbi.

Pe pag. 202 se ȕice că „Raportul“ lui Iancu, (autorul tractatului îl numesce Memorand) trimis Impératului, e un falsificat. „Tot ce se află în memoriul lui Iancu, despre el și despre simȕtemintele lui — e neadevér“, ȕice E. A. Popp.

Eu însă ca martor ocular, care am fost de faȕă în casa preotului gr. cat. din Abrud, Amos Tobias, când s'a făcut acel raport, mărturisesc în deplină cunoscinȕă de causă și pe cuvântul meu de onoare, că acel raport l-a dictat Iancu și Maiorescu l-a scris, în prezenȕa mea, a tatălui meu și a preotului Tobias. Maiorescu a îndreptat după aceea greșelile stilistice, cari s'au străcurat în concept, apoi a îngrijit purisarea și Iancu l-a subscris: prin subscriere este în destul dovedită autenticitatea. Aȕi numai eu mé mai aflú în viaȕă, dar cei ce me cunosc pe mine, me vor crede pe cuvânt. României îmi vor crede cu toȕii; altcum dacă ar fi de trebuinȕă, eu sânt gata a depune un sfânt jurământ. Autorul tractatului a vrut să arete Maghiarilor, că Iancu a simpatizat cu Maghiarii și că el a vrut să se împace cu Maghiarii. Da! așa este: a vrut să se împace, dar după-ce a fost într'un mod atât de mișelesc tradat, n'a mai vrut nici să audă de o încercare de împăciuire.

În 12 Iunie provocase și Baronul Kemény Farkas pe Iancu ca să depună armele, garantând deplină libertate și amnestie; altcum României vor fi esterminaȕi; Iancu i respunse: „Între noi are să decidă sabia.“

Nemes Ödön în „Hazánk és a külföld.“ Nr. 39 a. 1872 la un loc așa ȕice: „Iancul cel onest și serios a fost inamicul faptelor neomenoase; acei Maghiari, cari au căutat scut la el, au fost părtași de cea mai onestă tractare. Acesta e fapt, pe care nime nu-l poate nega; Iancu căuta lupta pe faȕă; el a vrut să se resboiască ca soldat.“

Lukács Béla, „A Reform tárczája“ 1872, într'un loc așa scrie: „Iancu n'a fost asemenea lui Horia. Nisúinȕele lui Iancu nu se pot și nu este ertat să se condamne, pentru-că scopul lui a fost curat și desinteresat: a elupta o soarte mai bună pentru poporul român.“

„Pallas“ Enciclopedie maghiară: „Singur Iancu, dintre toȕi României, s'a însușeșit pentru libertate și scopuri politice mai înalte. El a primit cu plăcere provocarea comitetului revoluȕionar din România, ca dînsul să promoveze, în contra Rușilor, cauza Maghiarilor și a popoarelor asuprite. — „Nu cred „Neamȕului“ ȕicea Iancu. — Iancu a căutat a se în-

țelege cu guvernul din Dobrițin, și a lucrat în interesul „uniunii“. A fost aplesat a intra în armata maghiară în calitate de general, dacă i s'ar concede, ca el să-și numească oficerii și să-i comandeze independent. Bem i-a dat un rendez-vous la Faget; dar catastrofa dela Világos (13 August) a nimicit acest plan. După-ce Iancu a refuzat primirea decorațiunii, iar guvernul l-a alungat din Viena, și nici în anul 1852 nu s'a prezentat, în Câmpeni, înaintea Impăratului, guvernul vienez se temea de o conspirațiune și l-a supraveghiat. A fost de prisos, căci omul înșelat în soarta poporului seu, a căzut în melancholiă, (csendes örülségbe esett), a rătăcit cântând din flueră, prin acei munți, ai căror locuitori odinioară atât de mult îl adorau“.

Aici sânt o mulțime de inesacități, pe cari nu-i iertat a le trece cu tăcerea, pentru-că „Pallas“ nu este un simplu diar, nici este o carte de „povești“, precum e a lui Csutak „Aradi fogságom alatt irt adatok,“ ci este productul auctoritaților literare. Nu este adevărat, că Iancu a căutat a se înțelege cu guvernul din Dobrițin și că el ar fi lucrat în interesul „uniunii“; apoi că el ar fi fost aplesat a intra în armata maghiară cu rang de general, pe lângă anumite condițiuni. Adevărul e, că el, tatăl meu, întreaga noastră familie și toți fruntașii români din Abrud și din munți împreună cu poporul, am fi vrut a încheia o pace onorifică; descoperindu-se însă mișelia și infama trădare a Maghiarilor, n'ar fi fost o astfel de putere pe lume, care să-l mai poată îndupleca să mai stea de vorbă cu care-va, fire-ar fi fost acela ori și cine.

Prin urmare este o greșeală a crede, că el ar fi primit cu plăcere provocarea comitetului revoluționar din România, ca dînsul să promoveze cauza Maghiarilor în contra Rușilor. Eram în acel timp și eu însumi în Câmpeni, conveniam di de di cu Iancu, vorbesc deci în perfectă cunoscință de cauză.

Spre adevărea spuselor mele me provoc și la mărturisirea dlui Clemente Aiudean, adjutantul lui Iancu, și la tribunul Michail Andreica, un intim al lui Iancu; ambii în viață cu locuința în Câmpeni. Că dintre toți Români singur Iancu s'ar fi însuflețit pentru libertate și scopuri politice mai înalte, cred că n'are trebuință de a fi combătut. Reu destul dacă și într'un Lexicon ca Pallas poate intra un neadevăr atât de patent.

Dr. Jancsó Benedek în opul seu „Szabadságharcunk és a dákoromán törekvések“ despre Iancu serie obiectiv și moderat; iar la p. 170 țice: „Fața dînsului exprimă mai mult un cinism, privire rece, seamănă cu generalul Görgey, cu ochi petrunșători ageri, frunte înaltă rotundă, cutezătoare. Mai mult urît decât frumos, în total însă e un personagiu fermecător (megigéző egyéniség), care ne silcesce ca să simțim, fără voie, (fără de-a putea rezista — ellenálhatatlanul) față cu el slăbiciunea noastră“. Bravo! În fine totuși s'a găsit un bărbat, care are curagiul de a spune adevărul. Veți asta-i asta! Hinc illae lacrimae!

Înțelegeți acuma frământările aceloră, pe cari-i apucă sgârșiri când aud de numele „Iancu“ cu mândrie. Dar voi Români din patru unghiuri, păstrați

amintirea acestui fiu martir al poporului, care și-a tras sabia din teacă resolut de a învinge, sau de a muri pentru idealul, ce-l avea: apărarea tronului, independența Ardealului și fericirea națiunii române. Iar când a văzut, că oamenii dela putere nu mai crează jertfele aduse, ba că acele și speranțele dînsului, se „prefac în nimica“, precum o spune el în testamentul seu; când a văzut că prețul sîngelui vîrsat în șiroaie e dispreț, temniță și persecuțiuni... de durere a înebunit.

Avea Iancu și momente lucide, dar despre faptele petrecute în anii 1848/9 nu vorbia, înjura însă cumplit pe Nemți. Când cunoscuți de-ai lui îl întrebau: „Ce mai faci Iancule?“ — El răspundea cu o adîncă întristare: „Eu nu-s Iancu, eu 's numai umbra lui Iancu. Iancu e mort.“

Iar când cânta din fluer, în mijlocul poporului, în urmă ținea: „Să scii fraților, că atunci când va muri Iancu, vor fi două veri și o iarnă“.

Pe timpul acela erau mulți Români fruntași în districtul Zărand în funcțiuni; toți se întereseau de soartea lui Iancu, îl îmbrăcău cu vestminte cum se cade, el însă cât se depărta le arunca și se îmbrăca țerănesce, totdeauna în opinci.

Societățile le încunjura. Dacă ședea la o masă la prînz, și dacă mai veniau și alții, se scula și fără a ține un cuvînt se depărta, își scotea fluerul din buzunar și cânta „marșul lui Iancu“, pe care poporul i-l'a făcut în anul 1848:

„Astăzi cu bucurie Românilor veniți
Pe Iancul în câmpie cu toți să-l însoțiți,
Spălați armele voastre, cu grabă s'alergăm
Din locurile noastre etc. etc.“

* * *

Cea de pe urmă scrisoare a lui Avram Iancu, pe care a adresat-o dînsul în 24 Martie 1867 M. Sale Impăratului-Rege Francisc Iosif I. pentru un ajutor, e următoarea:

„Cotra Majestatea sua C. R. și Apost. Franciscu Iosifa I-ulu Ces. Austriei Reg. Ung. etc. etc. etc. în Vienna — prea umilit recurs — alui Avram Iancu Generalul Munt. — pentru o gratioasa agiutorintia sêu subventiune.

Majestatea ta C. R. Apostolica!

Luand în prea nalta gracioasa considerare starea mea presenta, nu prea favoritoare, ci cu tot dreptul vrednică de a se numi misera, precum aquasta Majestati voatre ve pote fi bine cunoscuta, ami eu prea umilita îndresneale a recurgie, si prin 'aquasta și recurg la gratia Majestati voastre, se ve îndurati spre a ama putea usiura, și în quotqua inbunatati sôrtea, a me subventiona cu vre-o agiutorintia sau remuneratiune, dupe aqueia nalta gratia amasuranda; —

Dupo cara umilita amea rugare incredinciat si recomandat Clementiei C. R. si Aple a MVtre remân — Halmagiu 24. Mart. 1867 — cel mai devot si aplecat credincios supus — Avram Iancu m. p. — General.“

* * *

Această suplică e scrisă și subscrisă de mâna tremurândă a lui Avram Iancu într'un timp, când sufletul dînsului era frânt. A scris-o dar n'a trimis-o. Treizeci de ani după moartea dînsului s'a găsit această suplică într'o sarică sdrențoasă, ce o purtase și care apoi a fost trimisă mie, ca unui amic din copilărie al lui Avram Iancu. Eu am îndorsat pe suplică următoarea „Pro memoria“.

„Sermanul Iancu, amicul meu din tinerețe, a purtat în buzunar această suplică cinci ani, a răbdat mult... foarte mult... a cerșit chiar, dîce-se — dar suplica totuși n'a trimis-o la destinație... Această suplică s'a găsit în buzunarul unei sarici (suman, țundră) țerănesci, care o lăsase el la pretorul din Halmagiu, Alexandru Sterca Șuluțiu, care i-a schimbat vestmintele, îmbrăcându-l din creștet până 'n tălpi cu vesminte cum se cade. Iancul a murit în Baia de Criș în 10 Septembrie — ziua nasterii mele — anul 1872, într'o stare de tot deplorabilă.

Dormi în pace, nefericite amice! În ziua de ađi nu ne este ertat să-ți ridicăm o cruce la mormânt, nici să-ți facem o biografie, cum ai merita; dar dormi liniștit, va veni o ăi, când vom fi liberi, iar atunci se va găsi condeiu, care să te învie din morți și să-ți facă numele nemuritor. Voiu contribui și eu din parte-mi la nemurirea numelui teu pentru meritele tale și pentru dragostea și alipirea ta, pe care ai arătat-o în toată viața ta față cu familia noastră. Chiar în ultimii ani ai vieții tale, când mintea ta se întunecase, iar sufletul teu s'a frânt, când de nime nu te mai interesai, umbra tatălui meu, a „controlorului Șuluțiu“, ți-se infățișea adesea, te impresiona și-ți reimprospăta suvenirii plăcute, căci adese întrebai rēstit: „cunoscut-ai pe controlorul Șuluțiu?“ Și când ți-se rēspundea. „Da!“ atunci cu drag dîceai: „Veđi acela a fost om de omenie și Român adevărat!“

Rătăciai prin munți, cāntānd cu o rară măiestrie din fluer doine de jale; în acei munți, cari sub comanda ta resunau de strigătul de vietejie, iar acuma căutai singurătatea, alungat de valurile vieții și de in-gratitudinea oamenilor dela putere. Poporul se aduna în jurul tēu și te asculta în tăcere cu o sfântă pietate, mai ales când cāntai din gură doina făcută de tine:

„Frunță lată de pe baltă,
Fostu-mi-a și bine-odată;
Dar s'a întors frunza pe tău
Și-am ajuns la atāta rēu!“

Când mi s'a împărtășit această doină, eu la moment am introdus-o în ăiarul meu cu următorul adaus:

„Fii pe pace Iancule.
Om onest și bravule,
S'a 'ntoarece frunza pe dos
Și-o să-i veđi fugind pe jos“.

Noi am simpatizat din momentul când ne vedurăm întâiași dată. Iată cum am descris eu acel episod în „Gazeta Transilvaniei“ Nr. 20, a. 1891:

„Era, pare-mi-se, la anul 1834, tatăl meu, care era funcționar cameral reg. cu locuința în Câmpeni și superiorul peste acele comune, într-o zi frumoasă de vară m'a luat cu sine și m'a dus la Vidra.

— Vino să te duc cu mine, până ce eu îmi gat lucrul meu cu judele din sat, tu te vei juca cu băiatul dînsului. Are un băiețel, Avrămuț îl chiamă, foarte isteț“.

Bucuria mea; când am intrat în curte „Avrămuț“ stetea în mijlocul curții, în cămașă lungă, încins peste mijloc cu un șerpărel neted, cusut frumos, iar în cap avea o pălărie neagră cu ciucuri roșii. Tatăl meu a luat pe judele Iancu cu sine și a mers în sat. Eu și Avrămuț facurăm la moment cunoscință; am dat o roată peste văi și peste dâlme, ne era lumea par-că prea îngustă. Dar eu eram totuși mai sprinten, nu me putea ajunge.

— Stai pe loc, măi Șuluțiu! strigă deodată Avrămuț.

Mama dînsului, care tocmai frământa pânea, fugi afară cu mâmile pline de aluat și strigă cât o luă gura.

— Avrămuț! mișelule!

— Ce-i?

— Nui dice: măi? că te aude tatăl seu.

— Dar cum să-i dic?

— Ți-i domnișorule.

— Da că el a Țis, să nu-i Țic domnișorule; a Țis că și el e Român ca și mine“.

Într'aceea — țop! nimeresce tatăl meu cu tata lui Avrămuț și ri-deau cu hohot.

— Bine Țici tu Avrămuț — Țise tata — Ți-i numai: măi; el încă e Român ca și tine.

— Oh bată-ve să ve bată norocul copii, că iute se înpretiniră, Țise mama lui Avrămuț și apoi întră iarăși în odaie“.

Din acest moment noi am simpatizat totdeauna.

Spun vrășmașii neamului românesc că „Avramuț“ a murit sub garduri, ca cerșitor, în stare de beție, nebun“.

Nu sciu, n'am văȚut.

Așa când ar fi, eu totuși nu me lapăd de el: amic mi-a fost când l-am văȚut întâiași dată, în cămașă lungă, și ca unui amic îi păstrez memoria. Dar teamă-se de mânia lui Dumnezeu și de urgia istoriei viitoare a neamului românesc, cel ce l-a adus pe Iancul la aceea stare înfiorătoare.

De câte-ori îmi aduc aminte de casa Iancului, totdeauna îmi trece pe dinaintea ochilor mei sufletesci o umbră de melancholie, care pătrunde atât de adânc în inimă, un farmec, în care inima mea atât de

adânc se cufundă, și fără veste îmi vin aminte cuvintele marelui logofet Văcărescu, scrise par-că anume pentru de a le pune în gura lui Avramuț:

„Acolo am eu căscioara
Pe un virf de delișor;
Curge 'n vale o apșoară
Murmurând încetișor“.

Aci în acea „apșoară“, un riuleț ce curge în dosul grădinei, îl găsim adese pe amicul meu prindînd pesci.

Când scrisesem „Memoriul“ meu, atunci acea casă era pustie, ruină monument, de aceea am ținut: „Călătoriile, când vei rătăci prin acei munți giganti, căutând desfătare în mareața natură, ori singurătatea, alungat de valurile vieții, nu încunjura acel loc, intră în acea casă pustie, dar mai nainte desvălește-ți capul teu și adă-ți aminte, că în pieptul aceluia fiu de iobagiu (sclav), care s'a născut într'insa la anul 1824, a bătut o inimă cel puțin atât de nobilă, încât a meritat numele de: *Regele munților*.

Notă. Această biografie se tipărește și în broșură separată. Prețul una coroață = 2 lei. Venitul îl dăruiesc pentru un fond. eventual să se alăture la averea rămasă de Avram Iancu — cu scop ca să se întemeieze o fundațiune, ce are să poarte numele „Avram Iancu“.

Dacă din acest fond, sporit prin colecte și alte daruri, sub îngrijirea Asociațiunii, se va înființa o fundațiune. aceea va fi cel mai demn „monument“ de numele: *Avram Iancu*.

— *Literatură.* Scrieri, cari se ocupă cu Avram Iancu:

1. „Hazánk és a külföld“. 1866. Lukács Béla.
2. „Reform“ 1872. Nr. 262.
3. „Hazánk és a külföld“. Nemes Ödön. 1872.
4. „Magyarország és a Nagyvilág“. 1873.
5. „Budapesti Hirlap“. 1895. Ürmössy Lajos.
6. „Honvéd“ 1849. 26/6. Gabányi.
7. „Vasárnapi Ujság“ Réthy Lajos. 1880.
8. „Fővárosi lapok“ 1872. Vas János.
9. „Történelmi lapok“ 1876.
10. „Kolozsvár“ 1889—90. G. Moldovan, apoi „Ungaria“ 1891
11. „Pesti Naplo“ 1881. Nr. 238. Rákossy József.
12. Jancsó Benedek „Szabadságharcunk és a dako-román főrevélések“. 1895.
13. „Pallas“ marele Lexicon maghiar.
14. Kővári „Erdély története 1848/9-ben“.
15. Szilágyi Sándor „A forradalom bukása után e. t. c.“
16. „Revolution und Reaktion“ Baronul Helfert. pag. 214.
17. „Romänen der Österr. Monarchie“. Laurian. 1850.
18. Pataky k. m. Bem in Siebenbürgen 1856.
19. Wurtzbach „Biogr. Lexicon IX. 1879“, acesta ține că numele Iancu e nume de botetz, adevăratul nume e Horia.
20. „Transilvania“ 1872. George Barițiu.
21. „Amicul Poporului“. 1882. Iosif Popescu.
22. „Moșii“ T. Frâncu și G. Candrea.
23. „Familia“. Vulcan. 1872 și în „Panteonul Român“.
24. Iosif Sterca Șuluțiu în „Memoriile“ sale, apoi în „Gazeta Trans.“ în „Tribuna“ și în „Transilvania“.
25. Contele Gelich. Baronul Stejn. Căpitanul Gratze. Szilágyi și alți mai mulți înși parte în broșure, parte în diare.
26. „Revista Orăștiei“ Nr. 19, 20, 21, anul 1896.
27. „Foaia Poporului“ Nr. 16. a. 1897.

Cele mai multe diare i-au adus și portretul; nici într'unul nu e nimerit; cel mai bun e cel din fața biografiei, despre care vorbește și dl Dr. Jancsó Benedek; în acest portret cel puțin statura lui e bine nimerită, fisionomia lui însă era mult mai veselă și simpatică de cum ni-l arată portretul.

SCIINȚĂ, LITERATURĂ ȘI ARTĂ.

«*Agrologia sau agricultura generală de Dr. George Maior, prof. la școala centrală de agricultură în Ferăstreu*». Eșită de sub tipar la începutul anului curent, cartea aceasta umple un adevărat gol în literatura noastră. Popor eminent „agricol“ atât în România cât și în toate statele vecine pe unde suntem așezați, am simțit o adevărată lipsă de un manual de agricultură rațională; nici chiar cărți agricole, puse pe base mai restrinse nu am avut, așa încât toată economia noastră practică agricolă în cea mai mare parte, dincoace și dincolo, se face pe basa tradițiilor moștenite. Abstragând dela puținii proprietari mari, cari puteau consulta literatura străină, poporul a fost avisat numai la câte un tractat sporadic de prin călindare.

Astfel singur apariția acestei cărți — pusă pe o basă atât de largă — trebuie să ne facă impresiunea cea mai bună și să ne deștepte interesul pentru ea.

Di Dr. Maior a scos de sub tipar deocamdată numai *Agrologia*, și ne asigură în precuvântarea cărții sale, că pentru alte 3 volume: *Fitotechnia* (cultura plantelor), *Zootechnia* (cultura vitelor) și *Economia rurală* manuscrisele le are deja gata, și tipărirea lor depinde numai dela spriginul necesar din partea publicului român.

Agrologia — primul volum — cuprinde 516 pagine întreșesute cu 250 ilustrațiuni, atât de succese cum rar se găsesc în cărțile noastre.

Întreg manualul e împărțit în XII capitole, cu subîmpărțiri nenumerate, și începând cu Plantele, viața, anatomia, nutrițiunea, asimilațiunea, înfrățirea, inpăierea și inspicarea lor — un tractat teoretic foarte explicativ, — trece la pământ, formarea și împărțirea lui, climă, aer, apă și căldură și ajunge sub cap IV la „cultura pământului“.

Ocupându-se aici cu islăzuirea, secarea și însănătoșarea terenurilor jilave, drenagiul, — ameliorațiunea terenurilor marecagioase, — ne arată deosebitele sisteme, ce se folosesc cu efect pentru prefacerea și îmbunătățirea pământurilor devenite prin apă cu totul nefructifere. O parte aceasta a manualului atât de clară, practică și prin desemnurile înșirate atât de instructivă, încât cele de sub titula „drenagiu și canalisări“ ar merita retipărirea în broșură separată.

Nu mai puțin instructiv e manualul și în părțile următoare, unde se desvoaltă teoria uneltelor agricole, a deosebitelor sisteme de ingrășarea pământului, a ogorului și ne arată practice lucrarea și cultura pământului începând dela cele mai primitive unelte și fiind cu cultura pământului prin puterea de abor.

Iar în ultima parte a cărții, ocupându-se cu: semënța și semēnatul, îngrijirea semēnăturilor, recolta și păstrarea productelor, treeratul, pă-

strarea grăunțelor și mijloace de transport, ne desfășură o privelisce adâncă în detaiurile științei agronomice, arătându-ne atât teoretice cât și practice deosebitele metode și sisteme din punct de vedere al rentabilității lor.

Cartea prezintă o muncă serioasă, un izvor de cunoștințe practice pentru economii mari și mici, dar tot odată un manual prețios pentru studiile teoretice agronomice și binevenit pentru preparandiile și seminariile noastre, unde poate servi ca manual de învățământ.

E foarte potrivit deslegată și chestiunea „nomenclaturei tehnice“, în care i-a succes autorului ca sistemul de cultură, uneltele și numirile vechi ale poporului român să le pună în unire cu știința agronomică modernă, și astfel să pună o basă norocoasă a nomenclaturei tehnice agronomice.

Considerând, că la noi se simte lipsa absolută a unei cărți agronomice, că chiar și concursurile „Asociațiunii transilvane“ pe terenul acesta au ramas cu totul sterpe, că acest manual corespunde deplin cerințelor progresului modern agronomic, și că poporului nostru, ca unui popor eminentemente agricol, această carte i-ar aduce foloase vizibile, acest manual merită tot sprijinul.

Băile alcalino-muriatice dela Sângeorgiu român e titlul unei broșuri întocmite de patriotul profesor I. Moisil în Tîrgu-Jiu, care urmărește nobilul scop a-le face cunoscute publicului din România. Puține sunt ađi în Ungaria locurile de cură, unde publicul românesc să fie în toată privința mulțămît; căci anumite curente rău interpretate fac aproape imposibilă o distracție socială, inomis necesară pe lângă căutarea sănătății. Așa s. e. omul inteligent, deși bolnav, simte mare trebuință de lectură, musică etc., și îi cade nespun de bine, dacă această lectură sau musică e națională, pătrundătoare la coardele inimii. Tocmai în punctul acesta păcătuiesc multe stambilimente din țara noastră. Băile din chestiune însă corăspund pe deplin și în această direcțiune; la Sângeorgiu e o viață de baie românească, românesc e ținutul, unde se află, și Român e proprietarul. Băile dela Sângeorgiu au un excelent efect vindecător la morbi cronici *de stomac*, intestine, *beșică*, rărunchi, la *catare cronice de plumâni*, la *neurastenie*, ipochondrie, etc., și se pot recomanda cu inima curată publicului suferind. Bunătatea lor iasă și mai mult la iveală, dacă le vom compara cu renumitele ape dela Vichy, însemnând — dela sine înțeles — numai substanțele principale. Astfel la 10,000 părți apă se află: în Sângeorgiu 34.570 carbonat de natriu, în Vichy 38.030; carbonat de magneziu în Sângeorgiu 5.219, în Vichy 0.353; carbonat de fier în S. 0.154, în V. 0.012; clorură de natriu în S. 24.880, în V. 5.787; etc. Detaiuri poate afla ori-cine în broșura amintită.

Drib.

ASTRA.

(*Sciri din sinul Asociațiunii*).

Programa școalei civile de fete a Asociațiunii și examenele dela finea anului școlar 1896/7. Cătră finea lui Iunie c. s'a distribuit în sinul publicului român a XI-a Programă a școalei civile de fete, cu internat și drept de publicitate, a Asociațiunii transilvane pe anul școlar 1896/7, publicată de directorul școalei Dr. V. Bologa.

Cuprinsul programei este:

1. „Educațiunea ficelor române“, de *Elena Petrașcu*, directoara internatului și profesoară de limba franceză. În acest tractat, trebuie să constatăm, nu găsim întru toate meșteșugirile subtile ale stilisticei, dar găsim acel *fond moral*, acel *cuprins de sentimente nobile*, care ar trebui să fie caracteristica și punctul de mănecare în viața practică pentru fiecare mamă română. A lucra și conduce educațiunea fetițelor noastre în aceasta direcțiune este mai mult decât un titlu la recunoștința neamului și o dovadă neasămuită de pătrunderea exigențelor pedagogiei științifice a timpului mai nou.

2. Sciri școlare de directorul. — Din acestea extragem următoarele:

Personalul școalei și al internatului a constat din: directorul Dr. V. Bologa; învățătorii: Eugenia Moga n. Trifu, Ioan Popovici, Eugenia Iovescu, Maria Cioban; cateheții: Z. Boiu și N. Togan; instructorii: G. Dima, I. Schaeffer, Sabina Brote și Elena Petrașcu; medicul institutului: Dr. I. Beu; ajutoare: o guvernaută și doue bone.

Elevele immatriculate au fost în clasa I: 17, în clasa II: 19, în clasa III: 21, în clasa IV: 10, în cursul complementar: 11. Total 78 eleve. În internatul școalei au fost adăpostite 51 eleve, dintre cari 10 au fost din România și 1 din Bucovina.

Starea sanitară a elevelor a fost în întreg decursul anului deplin mulțămitoare, luându-se în privința aceasta cele mai îngrijite măsuri igienice.

Examenele publice dela finea anului școlar s'au ținut, conform programei aprobate de On. Comitet al Asociațiunii, în 25 și 26 Iunie c. din studiul religiunii, limba franceză, cursul complementar și clasa IV și I civilă, sub conducerea Dlui delegat al comitetului Asociațiunii: Iosif St. Șuluțiu; iar în 28 și 29 cu clasa III și II-a civilă, sub conducerea dlui delegat substitut: Parteniu Cosma. În tot decursul examenelor a asistat inspectorul regesc de școale P. O. D. Dr. Gavriil Pintér, exprimând deplina sa mulțămire față de prestațiunile institutului nostru, atât în ce privesce stădiile teoretice cât și lucrările tehnice.

În 29 Iunie c. n. s'a ținut încheierea solemnă a anului școlar în prezența unui public numeros și distins.

În special s'a distins cu această ocaziune eleva *Lucreția Mureșan* din Beiuș, prin declamarea legendei „*Gruți Sânger*“ de V. Alexandri. Siguranța predării, modulațiunile vocii, acuratețea observată la interpunții, undulațiunile sentimentului în firul cuprinsului, toate acestea ne-au făcut să admirăm talentul tinerei domnișoare și s'o respălțim călduros cu felicitările și urările noastre prin nesfârșite aplause.

Directorul școlii a ținut apoi un discurs călduros de încheiere. A accentuat în general cu pătrunderea convinsă a unui bărbat de școală, problemele de educațiune ale școalelor noastre de fete și în deosebi a școlii civile de fete a Asociațiunii, mulțămind tuturor factorilor și în special corpului didactic, care prin punctualitatea și munca sa neobosită a asigurat institutului și de astă-dată apropierea de punctul cel mai înalt al vocațiunii sale.

Publicul a exprimat complăcerea sa prin repețite urale de însuflețire.

În sfârșit, ca o intimă satisfacție pentru noi, amintim, că în anul acesta s'a introdus și *resboiul* în internatul școlii de fete a Asociațiunii, și astfel internatul nostru are acum chipul și asemănarea unei case adevărat românești.

Anul viitor școlar se va începe în 1 Septembrie n. Părinții, cari vor să-și așeze fetele în internat, au să se însinue de timpuriu, înainte de începerea anului școlar, ca să se poată lua măsurile de lipsă. Taxa internatului e de 200 fl. la an, ce se pot solvi în patru rate cuatele. În privința aceasta direcțiunea va publica înc'odată peste feriile de vară cele necesare pentru orientarea părinților.

Casa națională. Articolul publicat sub acest titlu în fasc. I. al „Transilvaniei“ (an. XXVIII) a aflat o primire dintre cele mai călduroase în întreaga presă română din țară. Aproape toate foile noastre l-au reprodus în întreg cuprinsul seu și au bineventat idea înființării unui museu istoric-etnografic, precum și ridicarea unui modest adăpost pentru instituțiunile și întreprinderile noastre culturale, artistice și sociale.

Constatând aceasta nu putem lăsa fără observare articolul publicat de dl Dr. D. P. Barcianu în „Foaia pedagogică“ din 15 Martie, în care arată că idea înființării unui museu istoric și etnografic, precum și a ridicării unui edificiu propriu pentru reuniunile române, nu este nouă, ci a mai fost ventilată — în deosebi și de Dsa — în publicitate și chiar și în sinul Asociațiunii. Această împrejurare, pe care noi nici pe departe nu o tragem la îndoială, dovedesce numai că casa națională este întru adevăr o necesitate reală, simțită de mult și de cercuri largi și nouă nici prin minte nu ne-a trecut a o presenta ca ceva nou și ne mai pomenit. Din contră nisința noastră a fost și este: de a pune la cale rea-

lisarea unui proiect, cu care credem că a trebuit să se ocupe de mult întreg publicul nostru inteligent. De fel nu ne preocupă deci întrebarea că cine a ventilat idea înființării casei naționale, ci vom atribui întreg meritul celor ce o vor realiza. O provocare la „anteactele“, despre cari vorbește dl Barcianu și susține că le-am fi trecut cu vederea, o credem în cazul de față cu totul superfluă, pentru-că între acele și articolele „Transilvaniei“ nu există nici un nex causal.

DIN PUBLIC.

Dl. Iosif St. Șuluțiu ne cere publicarea următoarelor șiruri:

Adio la mormântul fratelui meu!

Dionisiu Sterca Șuluțiu de Cârpeniș s'a născut în 1 Aprilie 1825. După absolvirea cursului juridic a intrat în anul 1845 în calitate de ex propriis cadet, în regimentul de infanterie Karol Ferdinand Nr. 51. staționat în Italia. Nobilii (boierii) până la anul 1848 nu erau datori să servească la armată, și serveau numai ca ofițeri. Întors în patrie în anul 1846 a fost numit practicant la oficiul spanal cameral reg. din Abrud. De aici a mers în anul 1848 la Aiud, unde pe lângă sedria comitatului a practizat ca Juratus assessor. Într'una din zile fù avisat prin o bucatăreasă română, care mai înainte servise la părinții noștri iar acum servia la un fruntaș maghiar din Aiud, că Ungurii au ținut sfat, ca să-l aresteze, pentru-că dînsul — diceau Ungurii — de aceea cercetează adese în temniță pe Popa Balint și pe Iosif Moga, ca să le comunice planurile lui Iancu, de a năvăli asupra Aiudului și de a scoate pe arestanți cu puterea din temniță, unde-i trimisese magistratul din Abrud.

În aceea noapte Dionisie a scăpat cu fuga din Aiud. Ajuns acasă a organizat garda națională română din Abrud și Abrușel, al cărei Căpitan și Comandant a fost; unica armată națională cu arme militare și instruită după regulile armatei regulate; apoi s'a pus la dispoziția lui Iancu. În anul 1849 a luat parte activă la o expedițiune, când glosașii români, făcându-și drum printre armata maghiară, care împresura fortăreața Alba-Iulia, au intrat în cetate și au scos munițiune pentru glosașii romani.

În 6 Maiu 1849 când cu invasiunea lui Hatvany a fost arestat și el împreună cu întreaga familie, mare parte însă din garda lui a scăpat cu arme cu tot și făcù mari servicii lui Iancu (cf. raportul lui Iancu.) A fost membru la Asociațiunea trans., Presidentul comitetului școlastic și bisericesc al comunității gr-cat. din Turda. A contribuit mult la înființarea institutului de credit și de economii „Arieșana“, al cărui prim director a fost. Consilier de tribunal regesc în pensie în Turda, decorat cu ordinul de cavaler Franz Iosif, se bucura de stima generală. A murit în 17 l. e. după lungi și grele suferințe, în etate de ani 72.

Înmormântarea a fost demnă de viața lui: atâția popi valachi la olaltă, dela anul 1848 Turda n'a vădut, ȕicea unul dintre asistenți. Se află înmormântat lângă soția sa, născută Iulia Moga și doi fii Alexandru și Iuliu, morți ca mediciști în anul al patrulea. Tineri, cărora asemenea rar se vor mai găsi într'o familie. Averea 20,000 fl. și-a dăruit-o pentru scopuri naționale, care a fost, precum se ȕice în testament, idealul dēnsului eređit dela străbuni.

Când și cel de pe urmă sunet al cāntecului duios funebral a resunat, mi-am ridicat ochii spre ceriu și am ȕis în cugetul meu: Lumea își achită datoria față cu ori-ce om meritat cu îndatinata exclamare: „Fie-ți țerina ușoară!“ Adevărată durere simțesc numai aceia, cărora creatorul le-a sădit simțemēntul în inimă.

Am rămas uimit de priveștița ce se desfășură înaintea ochilor. O admirabilă panoramă: Din vârful acestei înălțimi unde se află mormēntul tēu, privești una din cele mai frumoase peisage din Ardeal, — ochii mei însă s'au oprit la munții apuseni, la cuibul străbunilor mei — cari iluminați de aurul apusului soarelui, se vedeau în toată splendoarea lor; țară dulce și frumoasă scumpă țara mea! m'a cuprins o nespūsă înduioșare și durere, a trecut pe dinaintea ochilor mei sufletesci tot ce s'a petrecut din leagăn — până'n mormēnt. Mi-am revocat în memorie pe înaintașii noștri, ale căror morminte sunt împrăștiate în toate părțile lumii, apoi m'am liniștit, ȕicēnd în cugetul meu: mormēntul și în vârful olimpului e tot numai „mormēnt“.

Mi-a venit fără veste aminte, că după regulele neștrămutavere ale naturei eu sunt unicul din generațiunea bătrână a familiei; care am să-ți urmez. Am privit încă odată mormēntul tēu, și-am ȕis ultimul adio: la revedere în ceriu!

Când va sosi oara, voiu ȕice, cu nemărginita'mi credință ce am purtat'o toată viața mea în dreptatea marelui Dumnezeu:

Fie somn, ori fie jude, me duc cu curagiu înainte.

De e jude, n'am muștrare; somnul îmi dă repausare!

Sibiiu, în 20 Iunie 1897.

Iosif Sterca Șuluțiu.

Cu aceasta ocașiune mulțănesc tuturor acelor domni și dame, cari din apropiere și depărtare au ostenit și i-au dat iubitelui meu frate ultimul onor. Mulțănesc domnilor din Blaj, cari prin preșența și cooperarea lor au ridicat splendoarea înmormēntării. În deosebi mulțănesc genialului domn secretar metropolitan Dr. Augustin Bunea, și distinsului domn protopresbiter din Ludoș Nicolau Solomon pentru clasicele lor cuvēntări.